

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav germánských studií

Diplomová práce
Klára Koliášová

Vliv latiny na severogermánské jazyky s důrazem na norštinu

The influence of Latin on North Germanic languages, especially on Norwegian

Praha 2012

vedoucí práce PhDr. Petra Štajnerová, PhD.

Poděkování

Děkuji všem, kdo mi pomáhali s vypracováním diplomové práce, především vedoucí práce, PhDr. Petře Štajnerové.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Podpis:.....

Abstrakt: Práce je zaměřená na vliv latiny na severogermánské jazyky s důrazem na norštinu. První část práce zkoumá tento fenomén z hlediska sociolingvistiky: určení kontextů, v nichž byla latina používána, určení poměru používání latiny k používání domácích jazyků v období středověku, role církve, školství a literatury. Druhá část je zaměřena na praktický vliv latiny přetrvávající do dnešní doby, zejména přejatá slova, předpony a přípony, změny ve skloňování, vliv na syntax, ustálené fráze. Hlavním předmětem výzkumu je sbírka norských středověkých listin, *Diplomatarium Norvegicum*, na jejímž základě je vypracován poměr listin v latině a národním jazyce, změny v používání sledovaných jazyků podle období a tématu, porovnání s podobnými výzkumy pro Dánsko a Švédsko.

Klíčová slova: severogermánské jazyky, latina, vzájemný vliv jazyků, slovní výpůjčky, středověké listiny

Abstract: The thesis concentrates on Latin influence on North Germanic languages, especially on Norwegian. First part deals with this topic from sociolinguistic point of view: relationship between Latin and domestic languages in Middle Ages, discerning contexts, where Latin was used, emphasizing the role of church, schools and literature. Second part concentrates on concrete examples of Latin influence, persisting to the modern times, especially loanwords, prefixes and suffixes, irregular declension, idioms. Original research concentrates on Norwegian letters from Middle Age, in *Diplomatarium Norwegicum*. Research about numbers of Latin letters and letters in domestic language, according to topic and time, in comparison with similar informations from Denmark and Sweden.

Keywords: North Germanic languages, Latin, interlanguage influence, loanwords, Middle Age letters

OBSAH

Úvod.....	7
1. Předkřesťanské období.....	8
2. Christianizace Skandinávie.....	12
2.1. Dánsko.....	13
2.2. Norsko.....	13
2.3. Island.....	14
2.4. Švédsko.....	14
3. Skandinávská církev před reformací.....	15
3.1. Dánská církev.....	15
3.2. Norská církev.....	19
3.2.2. Runové nápisy z Bergenu.....	22
3.3. Islandská církev.....	24
3.4. Švédská církev.....	26
4. Latinská literatura ve Skandinávii.....	28
4.1. Náboženská literatura.....	29
4.2. Odborná literatura.....	32
4.2. Diplomatarium Norvegicum.....	37
5.1. Přejatá slova z církevní oblasti.....	40
5.2. Administrativní pojmy.....	42
5.3. Biologické pojmy.....	46
6.1. Latinské přípony.....	47
6.2. Latinské a řecké předpony.....	48
6.3. Výjimky ve skloňování.....	48
6.4. Vliv latiny na syntax.....	51
6.5. Fráze odvozené z náboženské literatury.....	53
7. Latinské výrazy převzaté prostřednictvím jiných jazyků.....	54
Závěr.....	55
Seznam použité literatury.....	58

Úvod

Práce se bude zabývat vlivem latiny na severogermánské jazyky, zvláště na norštinu. První část bude zaměřena sociolingvisticky. V ní se popíše společenská situace ve Skandinávii ve středověku, kdy se latina a místní jazyk používaly souběžně. Zdůrazněna bude role církve a vzdělávání. V práci se nastíní postavení latiny ve společnosti jako prestižního jazyka a uvedou se funkce, v nichž se používala. Pozornost bude věnována i vztahům mezi latinkou a runovým písmem. Jako středověk zde bude označováno období od christianizace Skandinávie po reformaci. Pro zjištění poměru latinských textů a textů v domácím jazyce budou kromě literárních textů použity především listiny vydané ve výboru *Diplomatarium Norvegicum*. Texty v *Diplomatarium Norvegicum* budou zpracovány ve vlastním výzkumu.

Druhá část bude zaměřena na konkrétní projevy latinského vlivu v severogermánské slovní zásobě, sémantice, ortografii a syntaxi. Pokusíme se zde zjistit vliv bible a náboženské literatury na severskou syntax. Dále se bude zabývat přejatými slovy a jejich začleněním do jednotlivých severských jazyků.

Cílem práce je zjistit rozsah latinského vlivu v severogermánských jazycích a určit, zda přesahuje rámec přejímání jednotlivých výrazů. Výrazy severský a skandinávský jsou zde používány jako synonyma, označují státy hovořící severogermánskými jazyky, tedy Norsko, Dánsko, Island a Švédsko, nikoli Finsko, dále bude vynechána faerština. Pokud jsou uváděna převzatá slova, která se v jednotlivých severských jazycích odlišují pouze pravopisem, bude jako příklad uveden pouze výraz norský (bokmål).

1. Předkřesťanské období

K přímému kontaktu Skandinávců s latinským jazykem došlo zřejmě až po pádu římské říše. Římská říše přímo sousedila s germánskými národy a vzájemné vztahy zahrnovaly vše od válek po spolupráci. K prvnímu prokazatelnému kontaktu Římanů a Germánů došlo v období kolem roku 100 př. n. l., kdy kmeny Kimbrů a Teutonů pronikly na jih dnešní Francie a způsobily Římanům několik těžkých porážek, než byly samy rozdraceny. První latinské zprávy o Germánech však nejsou spolehlivé, protože často docházelo k jejich zaměňování s Kelty. Cenné údaje o germánské společnosti poskytuje římský spisovatel Tacitus ve své monografii *Germania*. Je známo, že už krátce po přelomu letopočtu pobývali v Římě jako rukojmí mladí muži z významných germánských rodin, kteří si pak osvojili latinský jazyk a někteří získali kladný vztah k antické kultuře. Římané nikdy neovládli Germány vojensky, naopak v časech úpadku římské říše získávali Germáni postavení v Římě, nakonec římskou říši zničili, vytvořili na jejím území vlastní státy a sami se romanizovali. Není však pravděpodobné, že by zprostředkovali kontakt Skandinávie s latinskou kulturou. Tacitův výčet germánských kmenů zahrnuje území Jutského poloostrova i jižní část Skandinávie, kterou však považuje za ostrov. Poměry u nejsevernějších germánských kmenů, zvaných Suionové, líčí idealizovaně, domnívá se, že žijí pod pevnou královskou vládou: „...vládne jeden, už neomezeně, s neodvolatelným právem na bezpodmínečnou poslušnost. Zbraně u nich nejsou volně k použití jako u ostatních Germánů, ale jsou uzavřené a střežené, a to otrokem (...)“ (Tacitus, 1976: 361). S největší pravděpodobností jde pouze o projev naprosté odtrženosti Skandinávie a nemožnosti spolehlivě zjistit ani základní údaje. Naopak lze věřit zprávě, že již tehdy byla Skandinávie proslulá svým loďstvem: „Suionové nejsou silní jen svými muži a zbraněmi, ale i loďstvem. Tvar jejich lodí se liší od našich tím, že na obě strany vybíhá příď a je svým čelem stále připravena k přistání. Nepoužívají plachty ani neupevňují po bocích v řadě vesla – ta jsou volná a pohyblivá jako u některých říčních člunů a mohou být použita k veslování dopředu nebo dozadu, jak je právě zapotřebí“ (Tacitus, 1976: 361). Ze starověkých zpráv je zřejmé, že byl známý fenomén polární noci, ale z toho nelze odvozovat přímý kontakt se Skandinávií. Římané pronikli daleko na sever na Britských ostrovech, které byly tehdy osídleny Kelty. Při slavné výpravě řecký námořník Pytheas z Massilie sice již v 5. století před Kristem pronikl na území severně od Británie, podle dnešního výkladu snad na pobřeží Norska, které ovšem považoval za ostrov, ale tato země zvaná Thule se ve starověkých představách změnila v pouhý mýtus. Název Skandinávie, ovšem ve formě *Scadinavia*, pro údajný ostrov v Baltském moři v latině poprvé zaznamenal

Plinius Starší v 1. století našeho letopočtu. Jde o skutečný, germánský název, odvozený od pragermánských výrazů *skapan, dnes skade (škoda) a *aujo, dnes øy (ostrov), tedy zřejmě pobřeží nebezpečné pro plavbu. Dnešní název pravděpodobně vznikl kontaminací latinského názvu *Scadinavia* (někdy *Scatinavia*) a řecké formy *Skandiai*, přestože se tyto dva termíny zřejmě původně vztahovaly k různým územím, *Scadinavia* k jihu Skandinávského poloostrova, *Scandiai* pro blíže neurčitelné souostroví v Baltském moři (Scardigli, 2002: 577).

Ke kontaktu Seveřanů a Římanů nebyl důvod, protože Skandinávie neposkytovala zboží, o které by byl v romanizovaných oblastech zájem. K výměně zboží mezi Římany a ostatními Germány docházelo ve velkém rozsahu, podle latinských pramenů germánské oblasti poskytovaly především kožešiny, kůže, otroky, šunku, mýdlo, ženské vlasy pro výrobu paruk, husí peří a jako nejcennější zboží jantar. Pohyb zboží z římského na germánské území je spíše než písemnými záznamy doložen archeologickými nálezy. „V celé oblasti východně od Rýna a severně od Dunaje, ještě za Vislou a až do Skandinávie, bylo nalezeno obrovské množství římského zboží: bronzové a stříbrné nádoby i nádoby z *terry sigillaty* a skla, zbraně, spony, bronzové sošky, lžíce, zrcadla, prsteny i šperky. Tyto předměty se dochovaly především díky tomu, že byly jako vzácné importy použity jako pohřební výbava, resp. nádoby jako urny. (...) Na základě písemných pramenů však musíme předměty, jež jsou v Germánii doložené archeologicky a byly dovezeny z římské říše, ještě doplnit o víno, dobytek a obilí, jež jsou opakovaně zmiňovány, avšak jako pomíjivé zboží po sobě zpravidla nezanechaly archeologicky zachytitelné stopy“ (Wolters, 2002: 92-93). Také bylo nalezeno velké množství římských mincí, většinou stříbrných, zatímco v římské říši byly v oběhu běžnější bronzové. Nejstarší importy pocházejí zřejmě z období kolem přelomu letopočtu, největší rozsah dovozu nastal od poloviny 2. století po Kr. a ukončen byl v polovině 3. století. Nové výzkumy však prokazují, že role obchodu byla zřejmě přeceňována. Dovoz zboží do Germánie byl zřejmě vyšší, než mohly germánské kmeny při svých hospodářských výsledcích splatit. Mezi navrhovaná vysvětlení patří usazování římských řemeslníků na germánském území, především v sídlech významných náčelníků, diplomatické dary, kořist, poplatky za mír nebo cesty jednotlivců. Germáni se zúčastňovali římských trhů v příhraničních oblastech, naopak římscí obchodníci se zřejmě na germánské území příliš často neodvažovali. Zatímco pro obchod s jinými oblastmi jsou známy obchodní společnosti, pro Germánii doloženy nejsou. O aktivitách jednotlivců se zachovala jediná zpráva: za vlády císaře Nerona jakýsi římský jezdec cestoval germánským územím až k Baltskému moři, odkud dovezl velké množství jantaru.

Pozornost, kterou jeho výprava vzbudila, naznačuje, že šlo o skutečně výjimečný čin. Právě jantar byl zřejmě jedinou přejímkou z germánského jazyka do latiny, latinský název *glaesum* nebo *glesum* údajně odpovídá germánskému (přestože koncovka musela být v latině doplněna) a pochází od ostrova Glaesaria v Baltském moři (Rübekeil, 2002: 597) Přesto už ve starověku přešlo z latiny do germánských jazyků několik výrazů, převážně z obchodní oblasti, které se staly součástí společné germánské slovní zásoby a později se používaly i ve Skandinávii, kam pronikly většinou prostřednictvím Frísů, významných obchodníků z 6.-9. století. Je však obtížné rozlišit tato nejstarší převzatá slova od slov převzatých prostřednictvím anglosaštiny v době vikinských výprav. Uváděna jsou tato: *kaupa* (v moderní norštině *kjøpe*) – *kupovat*, z latinského *caupo*, původně *hostinský*, později i *obchodník*; *vin* – *víno*, z latinského *vinum*, které samo pochází z řeckého *oinos*; *mylla* (dnes *mølle*) – *mlýn*, z latinského *molina*; *belti* (dnes *belte*) – *pás*, *opasek*, z latinského *balteus*; *kál* (dnes *kål*) – *zelí*, z latinského *caulis*; *kápa* (dnes *kappe*) – *kápě*, *čepice* (dnes *pelerína* nebo *talár*), z pozdně latinského *capa*; *køtti* (dnes *katte*) – *kočka*, z latinského *catus*; *kuchyně* (dnes *kjøkken*), z latinského *cocina*; *osel* (dnes *esel*), z pozdně latinského *asellus*; *sekk* (dnes *sekk*) – *pytel*, z latinského *saccus*, původně z řečtiny; *tegl* – *střešní taška*, z latinského *tegula*; podle některých názorů také *mynt* – *mince*, z latinského *moneta* a *pund* (váhová jednotka). Některé z těchto výrazů se v severských jazycích později přestaly používat: *møttul* – *plášť*, z pozdně latinského *mantellum*; *ørk* – *truhla*, z latinského *arca*; *ketill* – *dobytek*, z pozdně latinského *catillus*; *kerra* – *vůz*, z latinského *carrus*; *múta* – *platba*, zřejmě z latinského *mutare*, *měnit*; *stræti* – *cesta*, z latinského *strata*; *sútori* – *švec*, z latinského *sutor*. (Scardigli, 2002: 579). Změnou v samotné struktuře jazyka bylo převzetí latinské koncovky *-arius*, v germánských jazycích *-er*, pro tvoření činitelských podstatných jmen, což je dosud produktivní. (Scardigli, 2002: 580 a Skautrup, 1963: 51). Nejdůležitější starověký příspěvek severské kultuře bylo zprostředkování písma. Latinská abeceda a řecká alfabeta jsou zřejmě základem germánského runového písma, přestože není jasné, kdy a kde vzniklo, ani jaký je podíl jednotlivých vlivů pro jeho vznik (Kadečková, 1970: 14 a Haugen, 1976: 120-121).

Působení latiny mimo románské oblasti je neoddelitelně spojeno se šířením křesťanství. První latinské výrazy obyvatelstvo obvykle poznalo od misionářů hlásajících novou víru, a to pouze v případě misíí organizovaných ze západokřesťanské oblasti. Obchodní kontakty probíhaly v národních jazycích a týkaly se praktických záležitostí, zatímco latina byla jazyk vyhrazený vzdělání a vyšší kultuře. Politické jednání křesťanských panovníků vůči pohanským sousedům bývalo povýšené a neposkytovalo příležitost k jakékoli spolupráci (viz

Kosmova kronika pro analogické vztahy mezi periferní pohanskou oblastí a západoevropskými křesťanskými zeměmi). Pokud se jednotlivec seznámil s latinou, jeho zkušenost v domácím prostředí zapadla. Jestliže k nějakému kontaktu s latinou došlo, je nemožné ho prokázat, protože písemné záznamy v předkřesťanském období neexistovaly, nebo se netýkaly natolik výjimečné oblasti. Taková je běžná představa o latině v předkřesťanském období mimo románské oblasti.

Severogermánské prostředí by mohlo představovat výjimku. Pohanství se zde udržovalo dlouho, ale nebránilo stykům s evropskými zeměmi. Tyto vztahy, výpravy dánských a norských vikingů do západních zemí i švédské obchodní výpravy na východ, jsou všeobecně známé a v této práci není potřebný jejich podrobný popis. Stačí konstatovat, že zanechaly rozsáhlé stopy v národních jazycích, nejvýraznější je nordický vliv v angličtině a vzájemné vlivy ruštiny a švédštiny. O vlivu latiny není nic známo, pravděpodobně z logického důvodu, že nájezdníci neměli styky se vzdělanými vrstvami. Na východě, kde byl kontakt Seveřanů s místním obyvatelstvem mírumilovnější, neměla latina ani v církevním prostředí natolik významné postavení jako na západě, zde byla kulturním jazykem řečtina. A kolonisté ve chvíli, kdy se seznámili s křesťanstvím a jeho jazykem, obvykle splývali s novou zemí a ztráceli kontakt s původní vlastí (viz např. Normandie), respektive pokud přijali křesťanství a kontakty s původní zemí si zachovali, nepatří už do kapitoly o předkřesťanském období (severská území na britských ostrovech). Vzhledem k tomu, že Seveřané byli dlouhou dobu v kontaktu s křesťanstvím, aniž by ho přijali, je obtížné rozlišit předkřesťanské a křesťanské období. Právě v období vikinském probíhala christianizace Skandinávie nebo alespoň kontakty s křesťanskými zeměmi, jazykové změny v této době je tedy nutné řadit do kapitoly o křesťanském období.

Přesto, pokud docházelo k vlivu latiny v předkřesťanském nerománském prostředí, pak by ideálním prostředím pro jeho poznání byla zřejmě severní Evropa. Severské země měly kromě bohatých kontaktů s cizinou i možnost tyto kontakty zaznamenat. Severogermánské písmo, runová abeceda, pochází podle některých názorů snad až z přelomu letopočtu a ve Skandinávii je jeho užívání prokázáno od 4. století. Přestože v nejstarších dobách používání runového písma byla jeho znalost považována za výjimečnou a písmu byly připisovány nadpřirozené vlastnosti, gramotnost nebyla zřejmě nižší než jinde v Evropě, i když zprávy o mimořádné vzdělanosti Seveřanů pochází z pozdější doby, viz kapitola 3.3. Vzhledem k tomu, že pro tuto kapitolu je třeba vybrat runové nápisy neovlivněné

křesťanstvím, budou zde probírány nápisy zapsané starší runovou abecedou. Období staršího fuþarku je udáváno od 2. do 8. století našeho letopočtu, tedy před christianizací Skandinávie. Většina těchto nápisů je velmi krátká, napsaná na brakteátech nebo na jiných drobných, ale cenných předmětech. Na dánském území se jich dochovalo 135, na švédském 77, na norském 69. Nachází se v nich stopa po vlivu latiny? Zaměstnanci univerzity v Kielu provedli výzkum zaměřený na runové nápisy ve starší runové abecedě. Cílem bylo jejich shromáždění, přepis, zveřejnění a pokud možno překlad. Kromě výše zmíněných skandinávských nápisů byly zahrnuty i nápisy z německého území, které jsou zde vynechány. V mnoha případech je sporné i čtení nápisu, význam je nejasný ještě častěji. Přesto v rámci navrhovaných výkladů nikdy není zmíněn možný latinský vliv, všechny texty působí čistě a jednoznačně germánsky. Latinský vliv v severských nápisech je tedy možné prokázat až v období mladší runové abecedy, od 11. století (runenprojekt, www.runenprojekt.uni-kiel.de).

2. Christianizace Skandinávie

Christianizace Skandinávie je považována za pozdní, na druhou stranu nenásilnou, pozvolna provedenou vládnoucí vrstvou s pomocí německých nebo britských misionářů. Díky svým častým kontaktům s cizinou měli obyvatelé Skandinávie o křesťanství jisté znalosti i před příchodem misionářů a naučili se jednat s jeho vyznavači dříve, než se sami nechali pokřtít. Mezi Seveřany byla oblíbená takzvaná primsignace, požehnání křížem, které umožňovalo primsignovaným styk a spolupráci s křesťany, ale nezavazovalo k dodržování církevních předpisů jako křest. Řada mužů, včetně velmi významných, se v cizině skutečně nechala pokřtít a jejich příklad působil na jejich poddané. Na křesťanství nepřitahovaly Seveřany jeho morální hodnoty, ale fakt, že šlo o náboženství mocných říší a křesťanský Bůh byl považován za mocnějšího než pohanští bohové. Králové na křesťanství oceňovali jeho ideál jednoty, a tedy možnost získat moc nad nezávislými krajovými náčelníky. V těchto případech, kdy král pod záminkou náboženství rozšiřoval svou moc, docházelo k násilí, ovšem kromě Švédska byly severské státy v době christianizace alespoň formálně sjednocené. Tento praktický přístup samozřejmě nevyžadoval rozchod s kulturou předků, naopak spojení křesťanských a pohanských sil mohlo přinést větší úspěch. Christianizace Skandinávie byla tedy poměrně snadná, ale od středověku dodnes panují pochybnosti o její upřímnosti (ve středověku především u Adama z Brém, v novověku u badatelů v oboru islandské literatury, kteří jsou překvapeni množstvím pohanských námětů). Právě díky pozdnímu příchodu,

mírnosti a praktičnosti neznamena ve Skandinávii christianizace zdaleka rozchod s tradiční kulturou. Tyto rysy byly společné pro celou Skandinávii, rozdíly mezi jednotlivými zeměmi byly způsobeny rozsahem kontaktu se zahraničím.

2.1. Dánsko

Dánsko se vzhledem ke své zeměpisné poloze přirozeně dostalo do styku s křesťanstvím nejdříve. Už za vlády Karla Velikého čelilo vojenskému a náboženskému tlaku franské říše, ale dokázalo udržet hranici na jihu Jutského poloostrova. Po rozpadu franské říše se o christianizaci Dánska snažily misie z arcibiskupství v Hamburku, které bylo po vikinském útoku přesunuto do Brém. První misií vedl v 9. století Ansgar, který dosáhl jistých úspěchů a založil první dánské kostely. Jeho zásluhy jsou zřejmě oslavovány přehnaně, protože jeho výsledky zanikly ve vnitřní válce mezi dynastií ze Skåne a dynastií z Jellingu a v bojích o sjednocení země, kdy král Gorm Starý násilím zbavil moci krajové velmože. Biskupství ve Šlesviku, Ribe a Aarhusu byla formálně založena již roku 947, ale zřejmě šlo zatím jen o gesto hamburského arcibiskupa na nátlak římského císaře. Teprve Gormův syn Harald Modrozub se někdy před rokem 960 nechal pokřtít, snad aby posílil svou pozici v bojích s římským císařem. I když jeho nástupce sám zůstal pohanem, nepokusil se šíření křesťanství bránit. Poté, co dánští králové v letech 1014-1035 vládli i Anglii, dostala rozvíjející se křesťanská církev nové impulsy od britských misionářů. Církevní podřízenost Brémám byla zrušena až roku 1103, kdy bylo založeno arcibiskupství v Lundu, původně s působností pro celou Skandinávii. (Paludan, in Busck 2002: 13-20)

2.2. Norsko

Norové se seznámili s křesťanstvím při výpravách na britské ostrovy. Vikinští náčelníci nebo uprchlíci často vstupovali do služeb anglických králů a tam se nechali pokřtít. Ke změně víry však nenutili své okolí. Norsko, rozdělené členitým pobřežím, s mnoha rozdílnými krajovými zákony, s mocnými krajovými náčelníky a bez jasného centra zůstávalo nejednotné i poté, co se Harald Krásnovlasý prohlásil vládcem celé země, omezil moc rodové aristokracie a začal ve všech oblastech budovat státní správu. Právě zde mohlo být křesťanství využito jako jednotící prvek. Jako první se o jeho šíření pokusil král Olav Tryggvasson, a to nejen v Norsku, ale i na Islandu. Svou krutostí proti sobě postavil Dánsko, Švédý i vlastní

poddané a roku 1000 padl v námořní bitvě proti jejich spojeným silám. V jeho stopách pokračoval Olav Haraldsson, který prosazoval křesťanství násilím, byl vyhnán ze země Dány a po návratu roku 1030 padl v bitvě u Stiklestadu proti vzbouřeným sedlákům. Tato bitva je v norských dějinách považována za rozhodující přelom. Nad Olavovým hrobem se začaly dít zázraky a brzy se stal poutním místem proslulým i mimo Skandinávii. Dánové byli vyhnáni ze země a králem byl zvolen Olavův syn, který se snažil o svatořečení svého otce. Olav se rychle stal národním světcem. Nadále není nic známo o odporu proti christianizaci, přestože na odlehlých místech postupovala pomalu. Roku 1152 nebo 1153 bylo založeno arcibiskupství v Nidarosu (dnes Trondheim), v místě Olavova hrobu, které mělo církevní správu i nad Islandem a Grónskem. Násilné metody norské christianizace, prudký odpor proti ní a nakonec po Olavově smrti prudký obrat v názorech naznačují, že právě v Norsku pod záminkou šíření křesťanství probíhaly politické boje (Hroch, 2002: 25-33). Přesto se zdá, že nakonec bylo křesťanství přijato upřímně, jak bude v následující kapitole dokázáno z literatury.

2.3. Island

Okolnosti islandské christianizace jsou známé, spory se vedou jen o její hodnocení. Stručně shrnuto, norský král Olav Tryggvasson vyslal na Island německé misionáře, kteří sice získali jen málo příznivců, ale vyvolávali spory. Roku 1000 zemský sněm Althing rozhodl, že křesťanství bude oficiálně prohlášeno za státní náboženství, nikdo však nebude nucen ke křtu, pohanské obřady budou povoleny v soukromí a z křesťanských pravidel budou povoleny výjimky. Cílem tohoto rozhodnutí bylo jednak zabránit sporům mezi obyvateli, jednak vzít norskému králi záminku k útoku. V následující generaci byly zrušeny všechny výjimky a Island se alespoň na povrch jevil jako běžná křesťanská země. Roku 1056 bylo založeno biskupství ve Skálholti, vlastního arcibiskupství Island nedosáhl nikdy (Kadečková, 2007: 66).

2.4. Švédsko

Již v 9. století navštívil zemi na královské pozvání Ansgar, byl přátelsky přijat a založil první kostel, ale výsledky jeho misie zanikly ještě rychleji a důkladněji než v Dánsku. Švédští králové, především Olav Skottkonung v první polovině 11. století projevovali křesťanství přízeň a snažili se o jeho šíření, ale měli moc jen nad středem dnešního Švédska.

Zde se centrem obchodu i křesťanského kultu stalo město Sigtuna a kolem roku 1030 zde bylo založeno biskupství. Sigtuna však zůstávala zastíněna pohanskou Uppsalou. Až mezi lety 1080 a 1100 byla v Uppsale oficiálně zrušena pohanská svatyně. Po tomto úspěchu se švédští králové začali věnovat násilné christianizaci Finska, od roku 1150 do 13. století sem pravidelně mířily křížové výpravy. Zdá se však, že v samotném Švédsku se křesťanství příliš neprosadilo mimo větší města a v krajích Dalarna a Småland, kde byla královská moc pouze formální. (Z. Hojda, přednáška na FF UK v rámci kurzu Dějiny Skandinávie v akademickém roce 2007/2008).

Christianizace jednotlivých severských zemí měla tedy v zásadě podobný průběh a hlavní rozdíly spočívaly v její rychlosti a hloubce. Tyto faktory mohly ovlivnit církevní organizaci na půdě dané země a byly jistě rozhodující pro to, jaký vliv si církve získala, do jaké míry ovládala kulturu dané země, a do jaké míry tedy byla schopna ovlivnit jazyk domácího obyvatelstva. Podle výchozích předpokladů měl v Dánsku vzniknout typicky feudální stát a vliv latiny by měl být v dánštině největší z celé Skandinávie. V norštině by měl být vývoj podobný, jen s většími regionálními rozdíly. Na Islandu by měl teoreticky vliv latiny zůstat omezen na nejvyšší církevní kruhy. Ve Švédsku by se pak církve plně nezorganizovaly až téměř do reformace a vliv latiny by byl nejslabší. V následujících kapitolách si položíme otázku, do jaké míry odpovídala církevní organizace výchozím předpokladům a do jaké míry, pokud vůbec, se to odrazilo v jednotlivých národních jazycích.

3. Skandinávská církev před reformací

3.1. Dánská církev

V prvním tisíciletí byla dánská církev ve všech směrech řízena z hambursko-brémského arcibiskupství, protože dánská biskupství byla pouze formálními jednotkami a zpočátku nebyla vůbec obsazována. Arcibiskup tedy vysílal misionáře s rozsáhlými pravomocemi, kteří se soustředili na obrácení co největšího počtu pohanů, a to zejména těch nejvýše postavených. K tomuto účelu byly kromě kázání a slibů, že Kristus svým vyznavačům poskytne větší pomoc než pohanští bohové, potřeba vzácné dary. Při této příležitosti jsou poprvé zmíněny latinské knihy. Přestože severští vládcové pochopitelně neovládali latinský jazyk ani latinskou abecedu, vážili si knih jako neobvyklého a cenného

předmětu, jak dokládá Vita Ansgaris, svou roli mohla sehrát i tehdejší záliba v nákladných knižních vazbách zdobených drahokamy. V místech, kde misionáři získali povolení místního vládce a dostatečný počet příznivců, tedy zpočátku náhodně, vznikaly první dřevěné kostely. Po přijetí křesťanství jako státního náboženství se prudce zvýšilo jejich množství a výstavnost, přestože není výslovně známa králova iniciativa. Nejstarší známý kamenný kostel byl založen roku 1027 v Roskilde. Během románského období, tedy do poloviny 13. století, vzniklo zhruba dva tisíce kamenných kostelů na území dnešního Dánska, zhruba pět set ve Šlesvicku a pět set ve Skåne (Z. Hojda, přednáška na FF UK v rámci kurzu Dějiny Skandinávie, akademický rok 2007/2008). Dánské obyvatelstvo nebylo natolik rozptýlené jako v ostatních severských zemích, většina obyvatel zde žila ve vesnicích a měla tedy příležitost k pravidelným návštěvám kostela. Víceméně každý tedy pravidelně naslouchal latinskému jazyku, ovšem prostí věřící neměli příležitost mu porozumět. Sledovali obřady jako pasivní diváci, dokonce ani čtení z bible jim nebylo překládáno. Povinností kněze bylo přednést při každé mši kázání, které mohlo vyložit příslušnou biblickou pasáž, podle dochovaných textů se ovšem většina kněží soustředila na konkrétnější výzvy k řádnému životu. Dále bylo povinností kněze naučit své věřící Otčenáš, Ave Maria a vyznání víry v latině nazpaměť a poskytnout jim výklad. Jiný předpis prikazoval každému knězi plynulou znalost latiny a určoval, které liturgické knihy kromě bible má vlastnit každá fara. Každý kněz měl být před vysvěcením vyzkoušen, zda je schopen latinsky odsloužit mši (Holm-Olsen, 1975: 42). To byly ovšem předpisy stanovené v Římě a realita na periferii Evropy se pravděpodobně lišila. Většina věřících zřejmě znala základní modlitby a několik chybně odposlouchaných latinských frází, kterým zřejmě připisovali magickou moc, jak dokazují runové nápisy z Bergenu, kde jsou kombinována latinská slova a severská zaklínadla. Právě nesrozumitelnost obřadu však zvyšovala jeho tajemnost a působivost. Stále se udržovala obliba náhrobních kamenů s nápisy a na nich lze dokázat, že obyvatelé přijali křesťanství, ale ne latinu a latinku. V runovém písmu, ve staroseverštině a někdy dokonce ve skaldském metru jsou na náhrobních kamenech nápisy jako například na kameni z Lundehøj: „Krist og den hellige Mikael hjælpe Ødbjørns og Gunhilds sjel til lys og paradis.“ (Kaspersen, 1984: 127).

Na vyšší úrovni stála církev před úkoly zajistit vlastní organizaci a vzdělání kněží, zabezpečit své postavení ve státě a spolupracovat se světskou mocí. Roku 1060 bylo Dánsko nově rozděleno do diecézí, které se nezměnily až do reformace: Ribe, Viborg, Odense, Dalby, Roskilde, od 1103 arcidiecéze Lund. Tato sídla již byla obsazována řádnými biskupy a stala

se kulturními centry. Bohužel se nedochovaly žádné zprávy o výuce kněží (pro Dánsko na to výslovně upozorňuje Kaspersen, 1984: 169, Holm-Olsen, 1975 neudává žádné zprávy).

V životopisech všech významných církevních představitelů se vyskytují zmínky o jejich studiu v zahraničí, kromě římskoněmecké říše často ve Francii, někdy i v Itálii (například v Saxonově životopise arcibiskupa Absolona). Pro ty, kdo potřebovali vyšší vzdělání nebo uznávaný titul mistra, byla ovšem cesta do ciziny nezbytná, protože ve Skandinávii byla první univerzita založena až v patnáctém století. Podle životopisů však většina zahraničních cest nevedla na univerzitu, ale ke dvoru některého církevního hodnostáře, případně do respektovaného kláštera. Dochoval se dopis z roku 1070, v němž papež Řehoř VII. vyzývá norského krále, aby k jeho dvoru vyslal nadané mladé kněze, kteří by se zde seznámili s církevní správou a jazykem (Holm-Olsen, 1975: 74). Takové pocty jistě mohli dosáhnout i dánští kněží, ale nedochoval se o tom žádný doklad. Pokud papež projevoval zvýšenou péči o země, které byly nově christianizovány, muselo by k analogickému pozvání Dánů dojít zhruba o sto let dříve a dochování dokladu je tedy méně pravděpodobné.

Kromě kněží také mniši poměrně často navštěvovali kláštery svého řádu v jiných zemích. Záliba ve zbožných poutích umožnila seznámení se zahraniční církví i prostým věřícím. Množství zpráv o cestách do ciziny však neznamena, že si je mohla dovolit většina budoucích kněží. Právě ti, kteří měli přímý kontakt s věřícími, venkovští faráři, museli získat vzdělání ve své vlasti. Právě oni mohli zajistit kontakt mezi prostředím vzdělavců a běžným životem, a umožnit tak šíření kulturního jazyka. Proto je překážkou, že o jejich vzdělání není nic známo. Toto vzdělání museli organizovat biskupové příslušné diecéze. V biskupských sídlech byly katedrální školy pro výchovu domácích kněží, nejvýznamnější sídlila v Lundu. Jak probíhalo vyučování, by snad bylo možné zjistit analogiemi s poměry v římské říši, především v hambursko-brémské diecézi, která měla od počátku na dánskou církev největší vliv, ale obyčejní faráři nebudili zájem v žádné zemi.

Jakých cílů mělo být dosaženo, dokazují výše zmíněné požadavky na kněze - musel být schopen odsloužit mši v latině a v národním jazyce kázat a vykládat základní věroučné otázky. Znalost čtení a psaní se zřejmě také předpokládala, přestože vzhledem k náročné a nákladné výrobě knih venkovský farář pravděpodobně používal pouze bibli, některý snad také sbírku vzorových kázání nebo teologickou příručku. Zachovalo se jich velké množství, zhruba z poloviny v latině a z poloviny v národním jazyce. V dobrých katedrálních a klášterních školách snad vyučování probíhalo podle typického středověkého schématu sedmi svobodných umění, přestože průměrným farářům zřejmě dostačoval jeho nižší stupeň, trivium, tedy

gramatika, rétorika a dialektika, vyšší stupeň, quadrivium, byl obvykle vyučován až na univerzitě.

Dalšími kulturními centry té doby byly kláštery. V Dánsku byly zakládány zhruba od roku 1000. Většinou na přímé pozvání panovníka, později i významného velmože, byla povolána celá skupina mnichů z ciziny a získala místo k založení kláštera a pozemky, aby si zajistila obživu. Vzhledem k závislosti dánské církve na německé je překvapující, že nejčastěji byli povoláváni benediktini z Anglie. Mohlo jít o vliv politického spojení Dánska a Anglie, svou roli mohla sehrát dobrá pověst britských klášterů, které byly často odvozeny od slavných irských misií. Pro Seveřany, kteří měli bohatou a silnou předkřesťanskou kulturu, byla zřejmě důležitá i známá tolerance benediktinů k národním zvláštnostem a pohanským tradicím (Kadečková, 1970: 23). Dánské kláštery byly centry literární produkce, přispívaly i k šíření modernějších metod v zemědělství a některé vedly školy, ale kulturně i politicky zůstaly zastíněny světskou církví. Po rozpadu unie Dánska s Anglií totiž nastalo dlouhé období neklidu, hospodářských potíží a střídavých občanských válek, v nichž se proti králům stavěli velmoži, utlačení za předchozí silné centralizační vlády. V této době, zhruba mezi lety 1080 až 1180, už byla církev víceméně organizovanou silou, která mohla ovlivnit společenské dění, a jednoznačně se postavila na stranu panovníka. Z tohoto období pocházejí první zprávy o královské kanceláři a archivu, které řídili klerici. Kněží zastupovali krále diplomaticky v zahraničí i při jednání s domácími protivníky. V biskupských centrech vznikaly teologické spisy, které zdůvodňovaly potřebu jednotné vlády a práva krále, nebo kroniky, které chválily královský rod. Král zavražděný vzbouřenými šlechtici byl prohlášen za národního světce. Církev ve prospěch krále využila svůj majetek a někteří biskupové dokonce vedli královskou armádu (Stensen, in Busck, 2002: 31). Arcibiskupové bývali pravou rukou králů. Od roku 1170 byla zavedena korunovace, původně jako označení královského syna za následníka ještě během života jeho otce, čímž byly jednak omezeny spory o nástupnictví, jednak královská moc získala náboženské posvěcení, jednak církev mohla ovlivnit volbu panovníka. Na přelomu 11. a 12. století církev získala právo vybírat desátek a kanonické právo bylo odděleno od státního. Dánsko díky spolupráci krále a církve překonalo vnitřní spory a stalo se centralizovanou, jednotnou a hospodářsky silnou zemí. Pod záminkou christianizace si dánský král podrobil pobaltské Slované. Spolupráce vyvrcholila za Valdemara I. a arcibiskupa Absalona. Právě arcibiskup nechal sepsat první dánský zákoník, takzvaný Jyske lov, který je současně prvním významným dokumentem v dánském jazyce. Státní dokument v národním jazyce přitom není v této době znám nikde v Evropě mimo Skandinávii.

V Dánsku tedy měla církev největší vliv ze všech severských zemí, ale ani zde se nepokusila potlačovat domácí kulturu a prosazovat svůj jazyk. Na druhé straně okolo roku 1100 ustupuje používání runového písma a jedinou abecedou se stává latinka. Latinka se však nerozšířila mezi nižší vrstvy, které zřejmě přestaly používat písmo vůbec, prudce se snižuje počet náhrobních kamenů s nápisy a záznamů z běžného života, ačkoli k jejich nedochování mohl přispět i přechod k méně trvalým psacím materiálům. Kolem roku 1300 došlo ve Skåne k pokusu znovu nahradit latinku runovým písmem, přestože šlo spíše o projev starožitnického zájmu, který neměl naději na úspěch. Zachovaly se dva runové rukopisy, první obsahuje Skånský zákoník, Skånské církevní právo, obojí dánsky, a několik dalších dánských fragmentů, mezi nimi první zachovaný úryvek dánské balady. Druhý runový rukopis naopak obsahuje latinskou duchovní báseň *Planctus Mariae* (Mariin pláč). Dánská latinka je na rozdíl od latinky používané v západoseverské oblasti původně typická karolinská minuskule, která se kolem roku 1250 změnila v hranatější gotické písmo a v období Kalmarské unie se rozšířila do všech severských zemí. Prvním dochovaným příkladem karolinské minuskule je *Dalbyboken*, zpěvník z kláštera Dalby blízko Lundu, zhruba z roku 1050. Nejvýraznějším rozdílem oproti latince používané v západoseverské oblasti je fakt, že hlásky, které se v latině nevyskytují, jsou nahrazeny složeninami, tedy [b] je psáno jako *th*, a dále se v menší míře používají zkratky. (Rindal, 2002: 805)

3.2. Norská církev

Počátky norské církve se příliš nelišily od dánských. Na pozvání panovníků, kteří se obvykle seznámili s křesťanstvím při námořních výpravách, přicházeli do země misionáři a kázali na různých místech, často cestovali spolu s královskou družinou (Hroch, 2005: 31). Přestože Norsko bylo stejně jako celá severní Evropa formálně podřízeno hambursko-brémské diecézi, misionáři pocházeli nejčastěji z Anglie. Pevná centra získala církve dlouho po přijetí křesťanství jako státního náboženství. Teprve krátce před rokem 1100 - přesné datum není známo - byla založena tři stálá biskupství: Nidaros (dnešní Trondheim) pro sever, Selje pro západ (brzy přesunuto do Bergenu) a Oslo pro východ. Později k nim přibyla biskupství ve Stavangeru a Hamaru, za norská se považovala i biskupství na Islandu, na Faerských ostrovech a v Grónsku. Roku 1103 přešlo Norsko pod církevní správu Lundu a 1152/1153 bylo biskupství v Nidarosu povýšeno na arcibiskupství (Hroch, 2005: 45).

Poměrně velký počet biskupství v řídce osídlené zemi byl způsoben těžko přístupnou krajinou a obtížným cestováním. I při této husté síti zůstávaly velké pravomoci jednotlivým farářům, které biskup prakticky nemohl kontrolovat. Ani jednotlivá biskupství nespolupracovala, naopak Nidaros (Trondheim), Bergen a Oslo neustále soupeřily a úmyslně udržovaly svou odlišnost od ostatních, jak dokládá například různý styl rukopisů z jednotlivých center nebo spory o místo královské korunovace. Kontakt se zámořskými biskupstvími byl velmi řídký a správa nad nimi v podstatě pouze formální. Kláštery byly v Norsku zakládány od počátku 12. století a poměr anglických benediktinů zde byl ještě vyšší než v Dánsku.

Nejstarší dochovaný kostel v Norsku je Urnes, založený roku 1070. Norské kostely byly v naprosté většině dřevěné, jejich typický sloupový styl se až do reformace příliš neměnil. Jejich výstavnost a originalita by mohly svědčit o upřímném zaujetí pro křesťanskou víru, na druhé straně je proslulá jejich výzdoba dračími hlavami a řezby s výjevy ze staroseverských legend. Požadavky na kněze a kontakt věřících s latinou byly teoreticky stejné jako v Dánsku, ovšem norské obyvatelstvo žilo převážně na osamělých dvorcích, a mohlo tedy navštěvovat bohoslužby pouze při největších svátcích nebo významných životních událostech. Na druhé straně mezi Nory dosáhly velké obliby poutě, hrob svatého Olava v Nidarosu se stal nejslavnějším poutním místem Skandinávie, které navštěvovali poutníci ze všech vrstev, později byly oblíbené i poutě do anglického Canterbury, dochovalo se i mnoho záznamů o cestách do Palestiny, kam se vydal dokonce i král Sigurd Jorsalfar. Postavení, které v norské kultuře a umění získal svatý Olav, zřejmě vyvrací teorie o pouze povrchní christianizaci, na druhé straně se v jeho postavě křesťanské ctnosti mísí s tradiční představou vikinského válečníka.

Historické informace pro tuto kapitolu viz Hroch, 2005: 34-70 a Holm-Olsen, 1975. Na rozdíl od Dánska se poměr církve a státu vyznačoval spíše soupeřením než spoluprací. Králové stejně jako v jiných zemích využívali duchovní ve své kanceláři a rádi se odvolávali na svatého Olava jako symbol jednoty země. Na druhou stranu však mělo Norsko již z doby před christianizací silnou místní samosprávu, ve které pro církve nebylo místo. V čele každého z deseti krajů stál králem jmenovaný úředník, lagman, jako krajský soudce a zástupce krále, každý kraj byl rozdělen do obvodů, v jejichž čele stál nižší královský úředník, syslemann, s právem soudit jednoduché případy a vybírat daně. V jednotlivých krajích mělo pod královským dohledem nejvyšší správní a soudní pravomoc shromáždění svobodných sedláků, ting, které se řídilo místním zákoníkem, často odlišným od ostatních krajů a mělo

právo zrušit rozsudek královských úředníků. Mocenské boje tedy probíhaly mezi královskými snahami o centralizaci a snahou jednotlivých sněmů uchovat si svou nezávislost. Vzhledem k nedostatku finančních prostředků nebyl král schopen proti sněmům zasáhnout a nebyl ochoten dále oslabit svou moc udělováním výsad církvi (Hroch, 2005: 40).

Teprve ve druhé polovině 12. století dostala církev příležitost ovlivnit osudy státu. V bojích o nástupnictví vymřel královský rod a jarl Erling Křivý, který měl za manželku královskou dceru, prohlásil králem svého syna. Protože podle norských zákonů nebylo možné nástupnictví po ženské linii, Erling se rozhodl posílit synovo postavení první královskou korunovací v Norsku roku 1163. Tak byl vytvořen důležitý precedens a církev si od té doby činila nárok schválit každého uchazeče o trůn. V této době církev podporovala rozšiřování pravomocí královských úředníků, a spolu s králem tak ztrácela oblibu mezi svobodnými sedláky. Erlingův rod byl brzy svržen při selském povstání, králem se stal velitel povstalců Sverre Sigurdsson, sám bývalý kněz, a zbavil církev výsad i postavení ve správě státu. Následovalo několik neúspěšných povstání vedených biskupy, Norsko bylo potrestáno papežskou klatbou a po Sverreho smrti vypukla otevřená občanská válka, ve které se královská i církevní strana snažily prosadit na trůn svého kandidáta. Po sedmnácti letech obě strany uzavřely mír a uznaly za krále Sverreho vnuka, důvodem smíru bylo ovšem spíše vyčerpání církevní strany než nalezení kompromisu.

Následovalo období míru, hospodářského rozvoje, územních zisků a rozkvětu kultury, církev se však na prosperitě nepodílela. Byla podřízena královské moci, marně žádala o uznání kanonického práva, její statky byly zdaňovány, král se dokonce nechal korunovat kardinálem vyslaným přímo od papeže, aby ponížil norské biskupy. U dvora krále i velmožů se pěstovala rytířská kultura a nejoblíbenější četbou byly jednak ságy o norských kráľích, jednak rytířské romány, překládané do norštiny z francouzštiny a angličtiny, světská moc nahradila církevní i v patronaci nad uměním. Snaha šlechty vyrovnat se církvi mohla být důvodem zájmu o latinské vzdělání i u laiků, ačkoli doloženo je to pouze v případě krále: Hákon Hákonsson (vládl v letech 1217-1263) si na smrtelném loži nechal předčítat latinské legendy, ale když pro něj začalo být příliš namáhavé je sledovat, nařídil předčítat ságy o norských kráľích v severském jazyce.

Spor mezi králem a církví dal sice podnět k sepsání mnoha filosofických a polemických děl, která hájila práva jedné nebo druhé strany, ta ovšem neměla vliv na běžné obyvatelstvo, které stálo na straně krále. Roku 1274 byl vydán zákoník v národním jazyce, který sjednotil právo ve všech krajích a určil složení královské rady, do níž byli zváni kromě nejvyšších královských úředníků, představitelů šlechty a zástupců sedláků také biskupové.

Brzy církve konečně prosadila i uznání kanonického práva a soudní pravomoci církve v duchovních záležitostech. Na druhé straně šlechta dosáhla toho, že církevní majetek včetně desátku byl nadále zdaňován a že biskupové byli vyloučeni z královské rady.

Vztahy církve a krále zůstaly napjaté a nejasné až do počátku čtrnáctého století, kdy bylo Norsko spojeno v Kalmarské unii s Dánskem a Švédskem, a v podstatě tak ztratilo samostatnost. Brzy poté, v polovině čtrnáctého století, zpustošila Norsko morová epidemie, která zemi tak oslabil, že ztratila naději na jakýkoli mezinárodní vliv. Norsko přišlo mimo pracovní síly také o téměř celou elitu šlechtickou i církevní, zanikla i naprostá většina klášterů. Latina, jazyk nejvyšších kruhů, tak ze země zmizela, udržovala se jen při bohoslužbách. Kněžstvo bylo ovšem po epidemii doplněno Dány, a tak u věřících nemělo respekt ani oblibu. Celkově lze říci, že v Norsku se církve neprosadila proti tradiční kultuře a silné světské vládě a že latinské vzdělání zde zůstalo omezeno na úzký okruh nejvyšších církevních hodnostářů, kteří žili do značné míry odděleně od většiny obyvatelstva.

3.2.2. Runové nápisy z Bergenu

Mísení staré a nové kultury na norském území nejvýrazněji ilustrují vztahy mezi latinkou a runovým písmem. Norové převzali latinku od Angličanů, jak dokládají stejné znaky pro hlásky, které se v latině nevyskytují, tedy þ a ð. Zřejmě podle anglického vzoru se brzy rozšířilo psaní latinským písmem v národním jazyce. V Norsku to však neznamenovalo opuštění runového písma. Jejich souběžné používání trvalo ze všech skandinávských zemí nejdéle, dokonce i na Islandu runové písmo ustoupilo latince rychleji. Velké množství runových nápisů bylo objeveno na dřevěném materiálu v západonorském Bergenu. Nejmladší pocházejí zřejmě z poloviny 15. století. Používání run mezi měšťany mělo zřejmě praktické důvody: „Bylo pohodlnější nosit v kapse nožík a kousek dřeva, než pečovat o drahý pergamen, brk a inkoust“ (Kadečková, 2005: 32).

Zajímavé je, že se používání latinky nebo runového písma nekrylo s používáním latiny nebo národního jazyka. Byly prokázány všechny kombinace. Latinsky a latinkou psali v podstatě pouze duchovní pro potřeby církve a královský dvůr při diplomatických stycích s cizinou. Národním jazykem v latince byla zapisována kázání určená pro veřejnost a některé legendy, zákoníky, soudní záznamy a většina smluv. V běžném životě byla používána kombinace runového písma a národního jazyka, jak dokazují právě nápisy z Bergenu. Mezi bergenskými nápisy se ovšem objevuje i kombinace runového písma a latiny. Datování nápisů

je odhadováno mezi lety 1170-1413. Celkový počet zveřejněných bergenských runových nápisů je 703, z nichž latinské výrazy obsahuje 45. Zdá se, že jejich účel byl převážně magický. V některých případech si lze představit i praktické využití, například poznámky studenta. Nejčastěji se opakují jména čtyř evangelistů nebo jen některých z nich a zlomky modliteb k Panně Marii (Ave Maria sedmnáctkrát), tato dřívka měla zřejmě sloužit jako ochranné amulety. (www.nb.no/baser/runer/efunnliste.php)

Část nápisů obsahuje chyby, lze předpokládat, že ve většině případů autor latinu ve skutečnosti neovládal. Nejčastější chyba je vynechání písmen, například nápis B375 obsahuje „nomen tum, adveniat regum“, namísto správných slov „tum, regnum“, což nelze považovat za zkratku, protože vynechání mění význam. Naopak vynechání písmena „i“ ve spojení „in nomine patris et filii“ v nápise B345 lze označit za úmyslnou zkratku. Zřetelná chyba je v nápise B583, který zní: „Sator areop tenet opera rotas“, což je známá latinská slovní hříčka, kde věta zní pozpátku stejně, ale chybné zapsání jména místo správného „Arepo“ tuto vlastnost odstranilo, jinak by šlo zajímavý doklad znalosti latinské kultury. Gramatická chyba se objevuje v nápise B248, který zní: „Vulnera Dei sit medicina mei“, možnost vytvořit rým zde autora odvedla od správné gramatiky, která připouští pouze tvary „mea nebo mihi“, středověká gramatika byla volnější a nepravidelné skloňování vytvořil spíše autor básně než rytec.

V některých nápisech se kombinuje národní jazyk a latina, například B145 (www.nb.no/baser/runer/efunnliste.php), datováno kolem roku 1245:

Fell til friðrar tellu fálegrar mér árla
Fiskáls festibala forn byrr hamar nornu-
Omnia vincit amor, et nos cedamus amori
Omnia vincit amor, et nos cedamus amori

Autor tohoto nápisu byl očividně vzdělaný v domácí i latinské kultuře. Obě části nápisu si odpovídají, obě obsahují milostné verše. Norská část nápisu obsahuje aliteraci, typický prvek severského básnictví. Latinský verš je citát z Ovidia. Tento verš byl zřejmě oblíbený, protože ho obsahuje i nápis B 605, ovšem ve formě Amor vincit omnia. Je otázkou, zda i natolik vzdělaný člověk věřil v magickou moc cizojazyčných slov, nebo zda chtěl zapůsobit na milovanou dívku svými znalostmi.

Nápis B 257, nedatováno, překlad do češtiny Jiří Starý (přednáška na FF UK v rámci kurzu Staroseverska literatura: problémy a témata, akademický rok 2009/2010):

<i>Ek sendi þér, ek síða þér</i>	<i>Posílám ti, přivádím ti kouzlem</i>
<i>Ylgjar ergi ok ópola.</i>	<i>Vlčice vilnost a dychtivost.</i>
<i>Á þér renni ópoli ok jøluns móð</i>	<i>Dychtivost štve tě a šílenství myslí:</i>
<i>Sittu aldri sóf þú aldri.</i>	<i>Neusedej, neusínej</i>
<i>(.....)</i>	<i>(část nápisu nečitelná)</i>
<i>Ant mér sem sjalfri þér.</i>	<i>Miluj mne jak sebe samu.</i>
<i>Bereist rubus rabus arantabus laus abus rosa gava</i>	<i>Ať je zrozen rubus atd.</i>

Slova na posledním řádku nápisu působí latinsky, ve většině případů jde ovšem o zkomoleniny: *Rubus* – latinsky *rudý*, *rabus* – snad odvozeno od *rabies*, *zuřivost*. *Arantabus* je zřejmě zařazeno pouze z rytmických důvodů a z latiny má pouze koncovku *-us*, která byla zřejmě již tehdy považována za znak latinského slova. *Laus* – *chvála*, slova, které bylo zřejmě často možné zachytit při bohoslužbě. *Rosa* – latinsky *růže*.

3. 3. Islandská církev

Christianizace Islandu je všeobecně považována za účelovou, přesto zde měla významné následky, ačkoli ne sama o sobě, ale jako nový impuls pro tradiční kulturu, se kterou se dokázala úspěšně spojit. V první generaci oficiální přijetí křesťanství zřejmě nemělo praktické důsledky. Na Islandu chyběl zájem, navíc výstavbě kostelů bránil nedostatek dřeva. Norsko bylo oslabeno vnitřními boji. Teprve ve druhé polovině jedenáctého století norští králové zajistili pravidelné působení misionářů a misijních biskupů, většinou Angličanů nebo Norů s anglickým vzděláním, a umožnili větší dovoz dřeva. Na konci jedenáctého století měla již islandská církev zdánlivě všechny potřebné atributy: dvě biskupství Skálholt (1057) pro jih a Hólar (1106) pro sever, síť kostelů, která umožňovala většině obyvatel pravidelnou návštěvu bohoslužeb, vzdělané domácí kněze, které vychovávala známá biskupská škola na Skálholti, a několik klášterů nejprve benediktinských a později augustiniánských, které sice měly málo členů, zato neobyčejně bohaté knihovny. Přesto se zde církev nikdy nestala samostatnou společenskou třídou. Islandu formálně vládl sněm všech svobodných sedláků, *alting*, který měl nejvyšší soudní pravomoc. Zákonodárnou pravomoc měl výbor 48 zástupců, takzvaných *godí*. Právě *godové* se často stávali kněžími, později alespoň sami kněze jmenovali, budovali kostely na svých statcích a vykonávali současně státní i církevní správu.

Dokonce zde jako na jediném místě v Evropě existovaly soukromé školy zřizované velmoži (Oddi a Haukadál), kde se patrně kombinovala latinská literatura a světské vzdělání a kde bylo umožněno vzdělání i laikům. V Oddi například studoval Snorri Sturluson, čímž je vysvětlen překvapující fakt, že nejvýznamnější středověký islandský spisovatel byl laik, zatímco ve většině evropských zemí byli laici negramotní, a tyto školy zřejmě přispěly k zachování pohanské kultury. Pochvalné zprávy o neobvyklé vzdělanosti islandského lidu jsou doloženy až z doby protestantské, ale musela vzniknout už dříve, protože doba po násilném zavedení protestantství je považována za období všeobecného úpadku, včetně úpadku vzdělání a kultury. Peder Palladius píše v dopise z roku 1546, že slyšel, že na Islandu je málokdo, kdo by neuměl číst a psát. Absolon Pedersen Beyer ve svém spise *Om Norgis rige* z roku 1567 tvrdí, že na Islandu je obvyklé učit číst a psát dívky i chlapce. Ve zprávě o provozu biskupské školy v Hólar je zmiňována žena, jistá Ingunn, jako profesorka latinské gramatiky. Takové postavení by zřejmě jinde v Evropě žena získat nemohla. Tyto zprávy cituje W. Heizmann (přednáška *Knižní literatura latinského středověku na Islandu a její vliv na staroseverskou literaturu*, na FF UK, 2009).

Na Islandu tedy nebyly možné boje mezi státní a církevní mocí, které byly tak výrazné v Norsku, na druhé straně církev nebyla schopna bránit bojům mezi jednotlivými rody. Tyto vnitřní spory nakonec uvedly Island do naprostého chaosu a úpadku, který vyřešilo až podřízení norskému králi roku 1262. I poté však zůstávali biskupové nejmocnějšími muži na Islandu, jednali s norskými králi a vykonávali soudy. Bohatí sedláci nadále považovali kostely za svůj soukromý majetek a jmenovali kněze podle vlastního přání. O vnitřních poměrech v kláštrech se sice nedochovaly zprávy, zdá se ale, že stejně jako kostely zůstávaly pod vlivem svých patronů z vlivných rodů. Nestaly se nikdy kulturními centry, toto postavení zůstalo biskupstvím. Islandské právo bylo sice sjednoceno s norským, ale kanonické právo se prakticky nikdy nepoužívalo, protože ani norská církev ho plně neprosadila. Ani soukromý život zřejmě církev neovlivňovala tak silně jako v jiných zemích, alespoň podle častých zpráv o rozvodech, které církevní právo teoreticky nepovolovalo, a na druhou stranu o sňatcích mezi příbuznými a o dětech kněží. Reformace byla na Islandu provedena násilně po dlouhém a tvrdém odporu, což popularitu církve dále oslabilo. (Kadečková, 2005: 42-60). I mezi protestantskými biskupy byly výrazné osobnosti, krátce po reformaci byl na Island uveden knihtisk, ale celkově v protestantském období úroveň vzdělání upadala, přestože podle evropských měřítek byla stále nadprůměrná.

Na druhé straně byli Islandčané mezi Seveřany vždy považováni za nejvzdělanější a nejnadanější, proslavili se jako básníci a vypravěči (islandští básníci v družinách norských králů). Před přijetím křesťanství byla jejich kultura převážně orální, protože runové písmo bylo sice rozšířené, ale neumožňovalo zápis dlouhých textů vzhledem k náročnosti rytí a používanému materiálu. Křesťanství, pro které byly knihy vždy jedním z nejdůležitějších předmětů, seznámilo Islandčany s pergamenem, inkoustem a knižní vazbou, a tak umožnilo zápis rozsáhlých textů. Během dvanáctého a třináctého století byly zapsány starobylé básně, ságy i dějiny. V této době bylo už křesťanství dost vlivné, aby inspirovalo zapisování knih, ale nezasahovalo tak hluboko do názorů lidí, aby zabránilo zaznamenání pohanských námětů. Jen díky tomuto spojení křesťanské a pohanské kultury se nám dochovaly informace o germánské mytologii a staroseverské kultuře. Mnoho debat vyvolává otázka, jestli Islandčané přes formální christianizaci zůstali pohany, nebo právě naopak do tradičních námětů vnášeli křesťanské názory (například zesměšňování bohů v eddických písních nebo náznak odsuzování násilí v sáze o Sturlunzích). Jde ovšem o otázky spíše literární než jazykovědné. Z jazykového hlediska je třeba konstatovat, že všechny literární texty byly psány v národním jazyce. V latině bylo sepsáno několik odborných děl, přesně řečeno historických, krátce po christianizaci, ve dvanáctém století pak národní jazyk nahradil latinu úplně. Vzhledem k účtě, jakou Islandčané projevovali tradicím, je překvapivé, jak snadno bylo runové písmo nahrazeno latinkou. Užívání run přestává už na konci jedenáctého století, mnohem dříve než v Norsku. Christianizaci Islandu provedli převážně britští misionáři, kteří běžně psali latinkou v národním jazyce a Islandčané stejně jako Norové od nich převzali znaky pro germánské hlásky, které se v latině nevyskytují. Nejstarší islandské texty psané latinkou jsou ovšem psány písmem téměř přesně karolinským, proto se například Benediktsson domnívá, že Islandčané převzali písmo z kontinentu a teprve pod norským vlivem přijali znaky ostrovní abecedy. Přesto je ústup runového písma spíš než cizím vlivem možné vysvětlit jeho nevhodností pro delší texty. (Benediktsson citován viz Rindal, 2002: 806)

3.4. Švédská církev

Vzhledem k nedostupnosti literatury zaměřené výlučně na švédské dějiny jsou zdrojem historických informací v této kapitole práce o dějinách švédské literatury, především Gustafson, 1998.

Jak je uvedeno výše, Švédsko bylo christianizováno jako poslední ze severských zemí a christianizace nebyla až do reformace zcela dokončena. Již kolem roku 1000 přijal křesťanství jako první ze švédských králů Olaf Skottkonung, ale zřejmě narazil na odpor svých

poddaných. Centrem odporu proti christianizaci byla dlouhodobě Stará Uppsala. První biskupství bylo založeno již roku 1013 ve Skaře. Roku 1164 bylo založeno arcibiskupství v Uppsale, ale dlouho zůstávalo bez většího vlivu a závislé na arcibiskupství v Lundu. Za příčinu pomalého šíření christianizace je, kromě větší vzdálenosti od Anglie a Německa a jejich kulturních impulsů, pokládána špatná organizace švédské církve. Na shromáždění roku 1248 byla švédská církev zreorganizována a konečně se vymanila ze závislosti na Lundu. Vztahy mezi církví a obyvatelstvem však zůstávaly napjaté. Kněžská manželství byla zakázána teprve na shromáždění roku 1248. Často docházelo ke sporům mezi duchovními a sedláky o výši církevních poplatků, tyto spory odráží i krajové zákoníky. Cestování nebylo sice tak náročné jako v Norsku, ale pro rozptýlené obyvatelstvo zřejmě síť kostelů nedostačovala a neumožňovala většině obyvatel pravidelnou návštěvu bohoslužeb. Zejména v krajích Småland a Dalarna se vytrvale udržovalo pohanství, tyto oblasti se dokonce staly cílem křížových výprav. Církev sice podobně jako v Dánsku podporovala rozšiřování královské moci, například roku 1203 se konala první královská korunovace, ale král přesto nedokázal sjednotit zemi. Panovník ve spojení s církví se tedy obrátil od vnitřních záležitostí ke snaze o podrobení a současně christianizaci Finska, výpravy vedli králové i biskupové z Uppsaly. Tyto boje byly úspěšné, i když dlouhodobé, nevedly ovšem ke kulturnímu rozvoji. Finové se už do jisté míry s křesťanstvím seznámili prostřednictvím ruských misí, jak dodnes dokazují slovanské názvy pro základní křesťanské pojmy (Z. Hojda, přednáška na FF UK v rámci kurzu Dějiny Skandinávie, akademický rok 2007/2008), nebylo tedy třeba je kázáním získávat pro víru, ale spíše je násilím donutit k placení daní. Králové také podporovali sepisování krajových zákoníků, samozřejmě v národním jazyce. Jako první byl mezi lety 1210 a 1230 sepsán Västergötlandský zákoník, rychle za sebou následovaly Upplandský, Västmanlandský, Smålandský. V polovině 14. století král Magnus Ericsson nechal sepsat zemské právo, to však zřejmě nebylo respektováno všude.

I ve Švédsku byly zakládány kláštery, jako první přišli do země cisterciáci roku 1143, později roku 1218 františkáni a 1233 dominikáni. Na rozdíl od ostatních severských zemí, kde mezi kláštery převažovaly benediktinské, měl ve Švédsku největší vliv řád cisterciáků, který se přísně stavěl proti pohanství a odmítal tradiční domácí kulturu. Snad byl tento přísný řád zvolen, aby bojoval s přetrvávajícím vnitřním pohanstvím, ovšem nedosáhl úspěchu, kláštery zůstaly poněkud odděleny od svého okolí. I švédské kláštery se věnovaly vzdělávání, do klášterních a později městských katedrálních škol byly přijímáni synové světských pánů. Kláštery měly bohaté knihovny, knihovna ve Vadsteně obsahovala 1400 titulů. Švédové

studovali i v zahraničí, například roku 1329 podle dochovaného seznamu studovalo v Paříži nejméně padesát švédských studentů. Ve švédských kláštorech byla sepsována díla typicky středověkých žánrů, legendy, kázání, teologické traktáty, uměleckých hodnot dosáhly některé latinské hymny. Přesto je švédská literatura ve středověku hodnocena nízko, Gustafson (1998: 31) ji hodnotí níže než literaturu ostatních skandinávských zemí a za umělecky nejkvalitnější texty označuje zákoníky. Algulin (1989, zadní strana vazby) nazývá toto období „culturally spartan Middle Ages“. Výjimečné dílo svaté Brigity tedy vzniklo spíše z osobních citů než díky vlivu kultivovaného církevního prostředí, a samozřejmě bylo do latiny přeloženo až dodatečně pro šíření v cizině. Vzdělání lidé, kteří ji obklopovali a kteří pak pokračovali v jejím díle, získali vzdělání v německých kláštorech. Brigitin řád se ovšem později ve Švédsku stal předním nositelem kultury, jeho kláštery byly respektovány lidem a byly i středisky vzdělání, které se zde poskytovalo i ženám, ale šlo již o dobu patnáctého století, tedy krátce před reformací.

Nedostatek písemných památek ani nedovoluje určit poměr mezi runovým písmem a latinkou, ani poměr mezi texty v latině a v národním jazyce. Z krajových zákoníků se dochoval gotlandský Gutalagen, sepsaný runovým písmem. Runy mohly sloužit k tomu, aby dodaly textu zdání starobylosti, takže z tohoto případu nelze vyvozovat odmítání latinky ve Švédsku.

4. Latinská literatura ve Skandinávii

V následujících kapitolách určíme na základě dochovaných písemných památek, ve kterých oblastech byla latina používána, a ve kterých oborech tedy mohla ovlivnit slovní zásobu a vyjadřování. Později bude v těchto oblastech prakticky ověřen poměr slovní zásoby latinského původu na základě etymologických slovníků. Tato kapitola nebude rozdělena geograficky, ale tematicky. Protože využívání latiny v církevní a náboženské oblasti je všeobecně známo, budou náboženské spisy zmíněny co nejstručněji a větší pozornost bude věnována vyhledávání latinských textů z jiných oborů, pokud to bude možné. Jak vyplývá z předchozí kapitoly, ve Skandinávii vždy existovalo písemnictví v národních jazycích, před christianizací i po ní, a latina nejenže nebyla jediným kulturním jazykem, ale byla i ve vlastním prostředí nejvyšších církevních kruhů nahrazována domácím jazykem.

4.1. Náboženská literatura

(Zdrojem informací jsou dějiny literatury: Kadečková, 1970: 83-94, pro Dánsko Kaspersen 1984, pro Norsko Holm-Olsen, 1975).

Základní křesťanskou knihou je pochopitelně bible. Její přítomnost byla požadována na každé faře, většina far však vlastnila pouze vybrané části, evangelia a žalmy. V západní Evropě byla povolena pouze latinská verze bible, verze v národních jazycích musely být doplněny komentářem a stávaly se spíše výklady než překlady. Přesto ve Skandinávii došlo brzy k pokusům o její překlady, většinou určené pro královský dvůr nebo nejvyšší šlechtu a doplněné scholastickými komentáři. V západoseverštině nechal norský král Hakon Magnusson kolem roku 1300 pořídit komentovaný překlad prvních knih Mojžíšových zvaný Stjórn (česky Boží řízení světa, Kadečková, 1970: 87), ve východoseverské oblasti se od počátku čtrnáctého století překladatelskou a vykladačskou činností zabývaly kláštery řádu svaté Brigity, jejichž díla se využívala ve Švédsku, Finsku i Dánsku. Předpokládá se, že na Islandu „vznikl první překlad bible už před r. 1250, ne-li o století dříve“ (Kadečková, 1970: 87). Skutečný překlad celé bible vznikl ovšem až po reformaci. V dánštině byla bible vydána roku 1555, ve švédštině 1570, v islandštině 1567, zatímco Norsko zůstalo odkázáno na dánský text až do roku 1820.

Ze Skandinávie není známo žádné originální teologické pojednání, pokud za ně nepokládáme dílo svaté Brigity, které je ovšem řízeno spíše mystickými city než logikou a které bylo přeloženo do latiny dodatečně pro cizinu. Přestože uznávané práce, například díla církevních otců a Tomáše Akvinského se v kláštorech vyskytovala, jejich počet nebyl tak vysoký, jako v západní Evropě. Tento jev je jistě způsoben nepřítomností univerzity, ačkoli mnoho Severanů univerzitní vzdělání získalo zejména ve Francii. Za jedinou teologickou práci sepsanou podle pravidel scholastiky lze považovat Řeč proti biskupům, sepsanou na příkaz norského krále Sverreho zřejmě krátce před rokem 1200, ovšem v norském jazyce, protože jejím účelem zřejmě nebyla obhajoba Norska proti papežské klatbě před evropskými vzdělanci, ale snaha odvrátit od dodržování klatby kněze v samotném Norsku. Její cíl je čistě politický, ale při argumentaci je využito mnoho citátů z díla Decreta Gratiani, a podle pravidel univerzitních traktátů prosazuje božský původ královské moci, a tedy její rovnoprávnost s mocí církevní v duchovních záležitostech a nezávislost v záležitostech světských. Je známo, že na Sverreho straně bylo několik kněží anglického původu, některý z nich je zřejmě autorem. Církevní strana vydala několik polemických traktátů, které prosazovaly opačné

názory, ovšem zde učená argumentace ustupuje ostrým výzvám a kletbám. (Holm-Olsen, 1975: 76)

Zato je dochováno mnoho teologických učebnic, příruček ve formě otázek a odpovědí pro kněze i laiky, žádná však zřejmě není originální. Tato díla se pochopitelně velmi rychle překládala do národních jazyků. Podobně i sbírky kázání původně vznikly v cizině, byly sice obohacovány příklady z domácího prostředí, ale překlad zásadně předcházel zavedení domácích motivů. Přestože většina čtenářů se s těmito díly setkávala až v národním jazyce, právě jejich prostřednictvím latina zapůsobila na severogermánské jazyky nejvíce. Protože pro většinu pojmů v domácích jazycích chyběly výrazy, bylo nutné je vytvořit buď převzetím původního výrazu, nebo opisem, často kalkem, který byl doslovným překladem jednotlivých částí původního slova. Tyto opisy často nejsou rozeznatelné, protože jsou lexikálně čistě germánského původu, přesto by bez latinského vlivu nikdy nevznikly. Zdá se však, že vliv latiny v tomto oboru je někdy přeceňován, protože řada církevních výrazů byla převzata z němčiny (viz kapitola 6.1). Pro zjištění, odkud pochází náboženská terminologie německá, by však byla nutná samostatná studie. Vzhledem k brzké christianizaci jihogermánských kmenů, a na druhé straně jejich příslušnosti k ariánskému hnutí a odporu proti římskému vlivu, by zřejmě německá terminologie nemusela být příliš závislá na latinské.

Jediným oborem, ve kterém náboženská literatura ve Skandinávii dosáhla výrazného rozvoje a originality, byly legendy o světcích. Na severu byly nazývány ságami, což samo o sobě vypovídá o přizpůsobení domácím tradicím. Většina textů byla dochována na Islandu, ale ve středověku byl zřejmě centrem výroby rukopisů s těmito náměty norský Nidaros, nejslavnější poutní místo a centrum nejvýraznějšího kultu světce ve Skandinávii. Dochází zde k paradoxu, že legendy o cizích světcích jsou většinou dochovány v národním jazyce, zatímco legendy o domácích světcích v latině. Legendy o cizích světcích, obvykle mučedníků z počátků křesťanství, prvních apoštolech a někdy i církevních učitelích, při zakládání klášterů přinášeli mniši s sebou a po seznámení s národním jazykem je rychle překládali, aby jejich předčítáním poskytli obyvatelstvu příklad pokory a dalších křesťanských ctností. K nejoblíbenějším patřily příběhy o zázracích Panny Marie, které se dochovaly v mnoha rukopisech a rozdílných verzích. Naopak příběhy domácích světců byly známy z vyprávění nebo ze ságového zpracování a mniši je překládali do latiny, aby pro ně dosáhli uznání v cizině a oficiální kanonizace v Římě. Norská latinská legenda o svatém Olavovi vznikla v polovině jedenáctého století, první dánská latinská legenda o svatém Knutovi roku 1095. Do

poloviny čtrnáctého století bylo v Dánsku sepsáno nejméně třináct legend o místních světcích, přesto nejpopulárnějším světce celého Skandinávie zůstal norský svatý Olav. Ve Švédsku vznikly dvě latinské legendy o lokálních světcích a ve čtrnáctém století Švédové, zřejmě kvůli nedostatku domácích témat, vytvořili překlad nejrozšířenější a nejobsáhlejší středověké legendaristické práce, *Legends aurey* od Jakoba z Voragine, doplněný domácími příběhy a nazvaný *Et fornsvenskt legendarium*, *Starošvédské legendarium* (Kadečková, 1970: 86). Legendy měly velký vliv na vývoj domácí literatury, nikoliv však v oblasti lexikální (a v rovině stylistické jen částečně), spíše jako inspirace pro psaní o současných událostech. Na Islandu legendy inspirovaly sepsání série ság o vlastních biskupech, které se podle moderních badatelů vyvinuly v samostatný typ ságy. Legendy a ságy o Olavu Tryggvassonovi a svatém Olavu stály zřejmě na počátku sepsování ság o norských králich. Výstižně bylo napsáno, že „veliká zásoba legend nesevědí ani tak o zbožnosti Norů a Islandů, jako o obrovském hladu po epické próze, po příbězích pozoruhodných jedinců, hladu, který zřejmě nestačily ukojit ani desítky nejrůznějších ság s domácími světskými látkami“ (Kadečková, 1970: 87). Legendy o zázracích snad mohly být i jednou z příčin ústupu od realističnosti v mladších islandských ságách, takzvaných lživých ságách.

V prvních stoletích křesťanství vznikaly ve Skandinávii jako všude jinde nábožné latinské písně podle cizích vzorů, určené pro bohoslužbu a liturgické svátky, takzvaná officia. Takovéto básně nebo písně o různých svatých se přednášely v kostele v den jejich svátku a byly buď přímo převzaté, nebo napodobené podle cizích vzorů. Domácí autoři někdy přispěli písní o domácích světcích nebo Panně Marii, ale jejich dílo je většinou hodnoceno jako imitace bez větší umělecké hodnoty (Kadečková, 1970: 85). Díky veřejnému předvádění v kostelích a melodičnosti není vyloučeno, že se některé písně naučili i prostí věřící, ale pro ně brzy vznikly písně v národních jazycích a podle skaldských vzorů, které jim musely být bližší. Jedinou významnou básní v latině tak zůstává *Hexaameron* od arcibiskupa v Lundu Anderse Sunesena, která v 8040 hexametrech popisuje a komentuje stvoření světa. Dílo je kombinací oslavné básně, příručky teologie a latinské čítanky. Je dokladem vysoké vzdělanosti přinejmenším mezi nejvyššími dánskými duchovními, ale příliš používáno nebylo zřejmě ani ve Skandinávii, pokud to lze posoudit podle dochovaných seznamů knih v severských kláštorech. Poezie v národních jazycích byla podobně jako próza křesťanskou kulturou hluboce ovlivněna v námětech, ale po formální stránce se držela vlastních tradic. Od konce dvanáctého století má většina islandských básní náboženské náměty, místo pohanských válečníků jsou oslavováni křesťanští králové, světci, apoštolové nebo sám Kristus. Je však

zachováno složité metrum, aliterace i typická opisná přirovnání, v nichž byla postupně nahrazována pohanská terminologie křesťanskou. Mnohem pomaleji do nich vstupovala křesťanská morálka a oslava válek byla nahrazována oslavou milosrdenství. Mezi nejvýznamnější památky tohoto typu patří oslavná báseň na svatého Olava Paprsek, islandská Píseň o slunci a norská Píseň o snu, které líčí vize posmrtného života a jsou zřejmě inspirovány britskou literaturou podobného typu. Za vrchol severské katolické poezie je považována islandská báseň Lilie, která podle bible líčí dějiny světa od stvoření po poslední soud. Z formálního hlediska je složena v uvolněné variantě skaldského metra, má pevný počet slabik, aliteraci a vnitřní rým, je však osvobozena od přirovnání a nepřirozeného slovosledu (Kadečková, 1970: 94-99). Až do reformace byla inspirací pro básníky v západoseverské oblasti, zatímco východoseverská náboženská poezie se obrací k uctívání Panny Marie, v Dánsku podle vzorů dvorské lyriky, ve Švédsku podle díla svaté Brigity.

Náboženská díla byla ve středověku nejrozšířenějším a nejznámějším typem literatury, ale ve Skandinávii jí od reformace nikdy nebyla věnována pozornost. V poměru k západní Evropě je jí zachováno jen malé množství a k těm téměř neexistují moderní komentáře. Po reformaci mnozí vzdělanci projevovali zájem o pohanské památky jako o důkaz slavné minulosti svého národa a podpoření nároku na velmocenské postavení. Zejména na Islandu byly pečlivě shromažďovány staré rukopisy a vydávány tiskem. Ani největší vzdělanci však nepřikládali význam latinským textům, odsuzovali je jako katolické a neoriginální, a lze říci, že obvinění z nedostatečné originality bylo často oprávněné. I slavný sběratel starých rukopisů Árni Magnusson neváhal používat rozstříhané latinské texty jako obaly pro jiné knihy a zejména Norové touto praxí prosluli. Většinu latinských textů ve skandinávských archivech tedy tvoří útržky pergamenů vytažené z vazeb knih, které měly vyztužit. Ve Skandinávii se latinská kultura nikdy neprosadila nad silnou domácí kulturou, ale poskytovala jí podněty k rozvoji.

4.2. Odborná literatura

(Není-li uvedeno jinak, je zdrojem Kadečková, 1970: 100-122.)

Mezi nejvýznamnější a nejoriginálnější díla sepsaná latinsky ve Skandinávii patří kroniky. Jejich téma umožňovalo využít oblíbené ságy a skaldské básně jako prameny, projevit tradiční severský vypravěčský talent a zájem o dlouhé prozaické příběhy. Jejich sepsání v latině umožňovalo rozšíření do spřátelených klášterů v Německu a Británii. Tak se

Skandinávie, dosud neznámá a považovaná za téměř pohanskou, mohla proslavit v cizině a severští kněží mohli dokázat, že se vzděláním vyrovnají svým evropským kolegům. Zhruba od dvanáctého století byla navíc historiografie mezi evropskými učenými velmi populární, církve se od ideálu odloučeného mnišského života obracela k aktivnímu ovlivňování světa, považovalo se téměř za povinnost každého kláštera sepsat anály svého okolí a každý královský rod podporoval sepsání národní kroniky, ve které by byl současně oslaven jeho starobylý původ a slavné činy. Takové velké latinské kroniky vznikly ve všech skandinávských zemích kromě Švédska, ale Seveřané se pod britským vlivem a vlivem zapisování ság i v historiografii obrátili k používání národního jazyka. Nejslavnější severskou kronikou je dílo Saxona Grammatica, mnicha z Lundu, *Gesta Danorum*. Je ukázkovým příkladem toho, jak se Seveřané snažili předvést svou starobylost a současně své latinské vzdělání. Líčí dějiny Dánska od počátků do roku 1185 a neváhá do nich zapojit postavy z mytologie a legend, které ovšem neuznává za bohy a podává je odlišně od islandské verze. Z Dánska je známo i několik kronik sepsaných z pohledu jednotlivých klášterů (nejstarší je Roskildská kronika, kolem 1140) a stručných přehledů dánských dějin, například *Brevis historia* (Sven Aggesøn, asi 1187), která věnuje velkou pozornost bájesloví a moralizování, tato díla však zřejmě nezbudila pozornost mimo místo svého vzniku.

Na Islandu kolem roku 1100 sepsal známý vzdělanec Saemund Učený v latině dějiny norských králů, které se dochovaly jen v podobě skaldské básně. Na Islandu později dosáhlo dějepisceví velkého rozmachu, což zřejmě souviselo s rodovou hrdostí usedlíků, ale všechna tato díla byla sepsána severským jazykem, přestože se často věnovala i událostem mimo Island, zejména norským králům. Nejuznávanějším islandským historikem byl Ari Učený, jehož *Kniha o Island'anech* a *Kniha o záboru země* jsou nejen jedinečně přesnými historickými prameny, ale ve své době měly i právní význam.

Později se hlavními díly stávají ságy o norských králích a významných rodech, které stojí na pomezí dějepisné a umělecké literatury, a o podílu obou složek se vedou nekonečné spory. Mezi islandská dějepisná díla snad může být zařazena, vzhledem k tomu, že ve středověku se mezi nejstaršími dějinami a mýty příliš nerozlišovalo, i *Mladší Edda*, v níž Snorri Sturluson podává výklad staroseverské mytologie a básnictví. Na Islandu byly v podobě ságy zpracovány i dějiny Dánska a zachovaly se zde jediné prameny ke starším dějinám Švédska (*Sága o Ynglingích*), které jsou ovšem spíše legendární než věrohodné. Ve formě ság byly zpracovávány i překlady starověkých autorů (*Sága o Židech*).

V Norsku vznikly přibližně ve stejném období tři kroniky, jejichž pořadí a vzájemné vztahy nejsou jasné. Nejčastěji se uvádí *Historia Norvegiae* (častěji psáno *Historia Norwegie*)

kolem 1170, latinská Historie starých norských králů (*Historia de antiquitate regum norwagensium*) od mnicha Theodoricha kolem 1190, norský Ágrip (Výtah) kolem 1200. Druhá dvě díla jsou v podstatě seznamy norských králů doplněné stručnými příběhy. *Historia Norvegiae* věnuje velkou pozornost geografickému popisu Norska, a protože dává před ságami a skaldskými básněmi přednost celoevropsky uznávaným učencům, případně očitým svědkům, zdá se, že vznikla mimo Norsko, zřejmě v Roskilde. Vyznačuje se také nezvykle šroubovaným stylem a neobvyklými výrazy. Historiografické spisy zřejmě severské jazyky příliš neovlivnily, protože jejich autoři se nepokoušeli pro skandinávské reálie najít latinské výrazy a ty pak rozšířit do běžného používání, ale naopak, jako autor *Historie Norvegiae* zapojovali do latinského textu severogermánské výrazy, nebo jako Saxo Grammaticus severské zvláštnosti vysvětlili květnatým popisem (Ekrem, 2003: 8-45).

Mezi významné naučné spisy je třeba zařadit i norské Královské zrcadlo (*Konungs skuggsjá*), přestože je napsáno v domácím jazyce. Jednak jde o zástupce žánru oblíbeného v celé Evropě, jednak zachycuje tehdejší názory na vzdělání v okruhu norského královského dvora. Autor doporučuje, aby se mladí muži učili latinu a francouzštinu, jako nejdůstojnější a nejvýznamnější jazyky. Podle pramenů k jednotlivým skandinávským kronikám lze zjistit, která latinská historická díla byla ve skandinávských kláštorech k dispozici, pro *Historii Norvegie* jsou to díla Solina a Honoria Augustodiniensis (Honorius z Autunu), pro *Saxona Grammatica* mimo jiné *Historia regum Britanniae* (Dějiny britských králů) Geoffreye z Monmouthu.

Podle seznamů klášterních knihoven a citátů je známo, že na Severu byla používána i jiná naučná literatura než teologická. Jako základ pro vyšší vzdělání byla nutná učebnice latiny a k tomuto účelu se stejně jako v celé Evropě využívala gramatika Aelia Donata, na vyšší úrovni spisy o rétorice od Cicerona a Quintiliana. Seveřané brzy projevíli teoretický zájem i o vlastní jazyk, jak dokazuje takzvané První gramatické pojednání z druhé poloviny dvanáctého století, v němž se autor pokouší stanovit islandský pravopis a stručně pojednává i o islandské literatuře. Dále se využívaly knihy z oboru botaniky, zoologie, geologie a především lékařství, citát z naučné básně *Regimen sanitatis Salernitatum* se dostal dokonce do islandské Ságy o pobratimech, ať už od počátku nebo pravděpodobněji jako interpolace („všechny kosti, které měl v těle se trásly a těch kostí bylo 214. Drkotaly všechny jeho zuby a těch bylo 30. V jeho těle se strachem chvěly všechny žíly a těch bylo 415“) (W. Heizmann, přednáška *Kněžní literatura latinského středověku na Islandu a její vliv na staroseverskou literaturu*, na FF UK, 2009).

Jako základní zdroj vědomostí byla nejčastěji využívána nejrozšířenější středověká „encyklopedie“, *Etymologiae* od Isidora ze Sevilly. Pro Seveřany pravděpodobně mohly být zajímavé i cestopisy, zde však byla zřejmě poptávka uspokojena osobními zkušenostmi zaznamenanými v rodových ságách, nebo fantastickými popisy ve lživých ságách. Převzatá odborná terminologie však ve většině oborů nenacházela využití, protože příslušné objekty, například rostliny a zvířata, se buď ve Skandinávii nevyskytovaly, nebo už měly domácí názvy. Přesto někteří vzdělaní mniši přiváželi ze své vlasti rostliny, které pak pěstovali v klášterních zahradách, v některých případech úspěšně navzdory tvrdému podnebí. Například opat Vilhelm z Eberholtu se proslavil dovážením různých sazenic a uvedl do Skandinávie hlávkový salát. Pokud se tyto rostliny ve Skandinávii ujaly, byl jejich původní název přijat a přizpůsoben, a protože mnoho rostlin pocházelo z románských zemí, jejich název měl původ v latině (Skautrup, 1968: 103). Nejčastěji byly z latiny přebírány termíny z oboru gramatiky, případně medicíny. Velké množství citátů ze známých latinských spisů ovšem neznamená, že je severské kláštery vlastnily, v řadě případů byla jejich znalost pouze zlomkovitá, zprostředkovaná sbírkami citátů a příkladů.

Ve většině zemí byly latinsky sepisovány právní texty. Ve Skandinávii však, jak je uvedeno výše, byly zemské zákoníky zapisovány v národním jazyce, někdy dokonce v runovém písmu, a to i v nejvíce poevropštěné skandinávské zemi, v Dánsku. Bylo to způsobeno silnou místní samosprávou, velkým vlivem selských sněmů, takže zákon musel zůstat srozumitelný pro sedláky bez školního vzdělání. Svou roli sehrálo zřejmě i to, že bylo snadnější prostě zapsat ústně tradovaný zákon, často opatřený aliteracemi a dalšími pomůckami pro snadné zapamatování, než komplikovaně vytvářet překlad do latiny, v níž řada specifických termínů neexistovala.

Přesto však měli všichni severští králové svou kancelář, v níž pracovali mniši, vzdělaní v domácím jazyce i v latině. Záznamy o její činnosti se zachovaly pro Dánsko, Švédsko, Norsko i Island ve sbírkách *Diplomatarium Danicum*, *Diplomatarium Suecanum*, *Diplomatarium Norvegicum* a *Diplomatarium Islandicum*, které obsahují veškeré dochované středověké listiny těchto zemí v domácích jazycích i latině. Díky výzkumu Pedera Skautrupa, zaměřenému převážně na výzkum listin z dánského diplomataria a částečně švédského, však přesto lze sledovat přechod od latiny k národním jazykům: v Norsku a na Islandu se latina a národní jazyk od počátku zachovaných záznamů používaly souběžně, latina převážně pro vnitřní záznamy klášterů, smlouvy uzavírané mezi laiky a kláštery a pro diplomatická jednání s cizinou, přičemž nejvýznamnější byla poselstva k anglickému králi.

První švédsky psaný dopis je zachován z roku 1343 a od roku 1370 začíná v úředních listinách převažovat švédština nad latinou (Skautrup, 1968: 30; www.riksarkivet.se/sdhk) Pod silným vlivem Švédska byla oblast Skåne patřící Dánsku, odkud se používání národního jazyka rozšířilo ve východní části dánského království, zatímco v západní části se latina v úředních listinách udržela déle. První dochovaný dánsky psaný dopis pochází z roku 1373 a jeho autor Jens Due příznačně pocházel ze Sjællandu. Používání dánštiny zřejmě prosazovala kancelář královny Markéty, přestože i ona respektovala rozdělení na východní a západní oblast, například svědci ze Sjællandu byli zvaní k soudu dopisy v dánštině, svědci z Jutského poloostrova v latině. Od roku 1396 byly všechny zákony vydávány dánsky (Skautrup, 1968: 29-31). Výzkum norských diplomatarií je uveden v následující kapitole o mém vlastním výzkumu. Zde lze říci, že v Norsku nebylo rozdělení jazyků ovlivněno dobou ani oblastí, ale obsahem listiny a postavením autora. Žádná obdobná studie pro Island mi není známa, vzhledem k naprosté převaze národního jazyka by však zřejmě postrádala smysl.

Samotná kancelářská činnost však vyžadovala převzetí nových výrazů, už proto, že došlo k přechodu k jiným psacím prostředkům. Tyto výrazy mohly být latinské, ale také si je mniši mohli přinést ze svého domova, tedy většinou z Anglie. Jak bylo zmíněno už několikrát, Anglie měla na severské písemnictví velký vliv, ne ve smyslu obsahovém, ale proto, že odtud Seveřané převzali zvyk psát v národním jazyce latinkou. Pro vnitřní potřebu si kláštery pořizovaly záznamy pravděpodobně latinsky, ale zachovány jsou jenom z Dánska a z Islandu. V Dánsku se takových listin zachovalo zhruba devadesát, především z kláštera v Roskilde. Právě na nich, jako na jediných ve Skandinávii, lze sledovat typickou středověkou latinu. Psali je mniši bez dokonalé znalosti klasické latiny, proto jsou ovlivněny domácí syntaxí, a pro pojmy, které autor nebyl schopen vyjádřit latinsky, jsou použity buď domácí výrazy (s vysvětlením typu: *quod vulgariter dicitur...*, *lingua rustica appellatus...* a podobně), nebo jsou domácí a latinská slova kombinována, většinou připojením latinské koncovky k severskému výrazu (*equus bruneus*) a latina tak funguje jako skutečně živý, produktivní jazyk. Na Islandu bylo písemnictví v národním jazyce nejsilnější, a listiny jsou tedy většinou v národním jazyce nebo dvojjazyčné (dvojjazyčné texty jsou obvykle seznamy knih v klášterních knihovnách, kde byly názvy knih uvedeny v originále), navíc mezi tyto dokumenty patří i záznamy o likvidaci kláštera a zabavení jeho majetku v době reformace, kdy byla latina i v církvi odsuzována.

Dalším oborem, kde měla latina vliv, bylo školství, pokud ho lze oddělit od církevní správy, protože kromě Islandu byly středověké školy církevní. Ve Skandinávii však první

univerzita vznikla až roku 1477 v Uppsale, druhá 1479 v Kodani, a příslušné výrazy byly tedy zřejmě převzaty až po jejich založení podle evropských univerzit v době, kdy už latina přestávala být produktivním jazykem, jako například univerzitní tituly *dekan*, *rektor*.

Ve Skandinávii byla čtena i latinská díla čistě umělecká, jak lze vyčíst například z jedné scény v islandské Sáze o svatém Jónovi. Biskup Jón přistihl svého žáka při četbě Ovidia a zakázal mu věnovat se podobné nemravné literatuře. Latinská umělecká a milostná díla ovšem brzy nahradily rytířské romány, přeložené z francouzštiny. (W. Heizmann, přednáška Knižní literatura latinského středověku na Islandu a její vliv na staroseverskou literaturu, na FF UK, 2009)

4.2.2. Diplomatarium Norvegicum

Následující kapitola shrnuje výsledky, které jsem získala při výzkumu listin v souboru Diplomatarium Norvegicum. Tyto mé výzkumy mají určit poměr textů v domácím jazyce a v latině. Středověké listiny jsou nejlépe dostupné z norské oblasti. Norské texty jsou nejnadhěji dostupné díky elektronickému přepisu (www.dok-pro.no/dipl_norv/diplom_field_eng), švédské jsou elektronicky dostupné jako kopie (www.riksarkivet.se/sdhk), dánské a islandské v elektronické formě dostupné nejsou, na druhé straně o švédských a dánských listinách byl již zveřejněn výzkum (Skautrup, 1968: 29-31, viz kapitola 4.2.), který poskytuje adekvátní údaje pro níže uvedené srovnání, a vzhledem k malému používání latiny na Islandu by zpracování zdejších dat zřejmě pro tuto práci nebylo užitečné.

Norských listin je dochováno zhruba patnáct tisíc ve dvaceti svazcích. Pro tuto práci bylo využito prvních pět svazků, celkem 5740 listin. Svazky nejsou rozlišeny tématicky, rozdělení listin do jednotlivých svazků bylo zřejmě náhodné a odráží skutečné poměry, jisté rozdělení je pouze ve svazcích nezahrnutých do této práce, zejména ve svazcích 18 a 19, kde je zvýšený počet textů týkajících se vztahů k Anglii. Použité listiny pochází z období 28. 1. 1189 (listina 2.1) až 17. 6. 1562 (listina 5.1134).

Cílem zde bylo zjistit poměr latinských textů v jednotlivých vrstvách norské společnosti. Listiny byly tedy rozděleny podle postavení osoby, jejímž jménem byly vydány. Texty týkající se Norska, jejichž vydavatelem ani příjemcem nebyl Nor, tedy například celní

předpisy v anglických přístavech, byly vyřazeny, v těchto svazcích jich bylo velmi malé množství.

Do první skupiny je zařazena veškerá korespondence s papežským úřadem, včetně listin papežových vyslanců a listin týkajících se výběru církevní daně v Norsku. Do druhé skupiny patří všechny texty vydané kanceláří norského panovníka, v období unií tedy také panovníka švédského a dánského, a texty vydané jménem státní rady. Třetí skupinou jsou listiny vydané norskými biskupy a arcibiskupy, mimo soudní svědectví, která vydávají biskupové spolu se světskými osobami. Jako církev jsou označeny veškeré duchovní osoby kromě biskupů a arcibiskupů, tedy především kláštery a církevní bratrstva (chorsbrødre), dále kněží v případě, že jsou duchovními všechny strany, jichž se listina týká. Jako ostatní jsou označeny všechny světské osoby s výjimkou norských panovníků a s výjimkou soudních sporů, tedy i panovníci jiných států mimo papeže. Tuto skupinu tvoří převážně závěti, různé obchodní nebo darovací smlouvy. Mezi soudní listiny jsou zařazeny listiny vydané královskými úředníky, rozsudky, svědecké výpovědi týkající se trestných činů nebo majetkových sporů a zejména různá svědecká potvrzení jiných listin. Listiny byly rozděleny podle jazyka, kterým je psána větší část textu, na latinské a norské. Texty dvojjazyčné byly zařazeny dvakrát, jako latinské a norské – jediný čistě dvojjazyčný text je 1.126, kde jde o latinský text s vloženým norským citátem, listina 4.166 je norský psaný rozsudek církevního soudu s připojeným latinským překladem. Nelatinské texty jsou označovány jako norské, přestože mezi nimi je i několik německých, protože účelem je zjistit poměr textů latinských a jiných, další rozlišování není nutné. Počty listin v jednotlivých jazycích jsou uvedeny v tabulce:

Tabulka 1: Rozdělení listin podle jazyka

	Svazek 1	Svazek 2	Svazek 3	Svazek 4	Svazek 5
Papež	90 latinsky	20 latinsky	19 lat., 1 nor.	39 latinsky	17 latinsky
Král	4 latinsky 84 norský	2 latinsky 123 norský	13 latinsky 54 norský	4 latinsky 29 norský	45 latinsky 74 norský
Biskup	32 latinsky 89 norský	26 latinsky 62 norský	38 latinsky 43 norský	61 latinsky 71 norský	24 latinsky 48 norský
Církev	20 latinsky 49 norský	15 latinsky 41 norský	20 latinsky 36 norský	39 latinsky 70 norský	8 latinsky 26 norský
Ostatní	4 latinsky	18 latinsky	18 latinsky	4 latinsky	14 latinsky

	154 norský	174 norský	204 norský	136 norský	163 norský
Soudy	594 norský	671 norský	732 norský	664 norský	717 norský

Podle předpokladů je korespondence s papežským úřadem vedena výhradně latinsky, jedinou výjimkou je listina 3.11, která je ovšem norským překladem latinské listiny 1.62. Papež zde potvrzuje dar arcibiskupa z Trondheimu, ale je zajímavé, proč překlad vyžadoval právě tento text, který se týká pouze církevních záležitostí. U královských listin se podíl latinských textů pohybuje okolo pěti procent, tyto listiny jsou téměř výhradně určeny pro zahraničí, pouze v několika případech norskému biskupovi. V této souvislosti je zajímavé, že komunikace norských panovníků s Orkneji je vedena latinsky (například 1.458 nebo 2.337), přestože místní vládcí byli severského původu. Naopak jednání s městskými radami hanzovních měst jsou vedena střídavě latinsky a německy, zvýšený podíl latinských královských listin v pátém svazku je způsoben latinským jednáním s městskými radami Brém a Lübecku, ale v předchozích svazcích pobíhala komunikace s Lübeckem německy. U listin vydaných biskupy lze jako u jediných sledovat postupný pokles od převážně latinských textů ve 12. a 13. století k jejich praktickému vymizení v 15. a 16. století. V tomto procesu mohl hrát roli také ústup od latinských textů v ostatních skandinávských zemích. U klášterů je počet latinských listin zhruba padesát procent bez ohledu na století, norské texty bratrstev ovšem v církevní oblasti snižují podíl latiny zhruba na třetinu. Majetkové listiny laiků jsou výhradně norské i v případě, že se jedná o darování majetku církvi, latinské texty v kategorii „ostatní“ pocházejí ze zahraničí, nejčastěji z výše zmíněných hanzovních měst. Takzvané „soudní“ listiny jsou psány norský bez jediné výjimky, zřejmě na královský příkaz, přestože u nižších úředníků nelze předpokládat dostatečnou znalost latiny, v Norsku byla státní správa do značné míry oddělena od církevní, jak je uvedeno v kapitole 3.2.

Pro druhou tabulku bylo využito všech 20 zveřejněných svazků, je určen chronologicky první a poslední dochovaný text v daném jazyce z norského středověku. Ve srovnání s dánskými a švédskými listinami však nelze sledovat postupný přechod od latiny k národnímu jazyku. Jazyk listiny je od počátku podřízen její funkci. Zajímavá je situace pouze u listin vydaných kláštery, které pro své účely využívaly oba jazyky, ale ani zde není možné sledovat postupný přechod. Vývoj zde byl naopak nepravidelný a značnou roli zde pravděpodobně hrála osobnost konkrétního autora. Jen tak lze vysvětlit rozpory, jako např. u dopisů mezi jednotlivými severskými kláštery, které mohou být v národním jazyce již ve 13.století a naopak v latině v 16.století. Poslední latinsky psané klášterní listiny pocházejí z cisterciáckých klášterů, ale zřejmě to nelze považovat za další důkaz přisnosti cisterciáků a

naopak otevřenosti benediktinského řádu, protože jazykové rozdělení klášterních listin je příliš nepravidelné a nepředvídatelné. Souběžné používání obou jazyků se objevuje také u vyšších církevních úřadů, ale tam je obvykle možné výběr jazyka vysvětlit postavením příjemce, zda je církevní osobou nebo ne. Naopak u klášterů často není možné vysvětlit výběr jazyka jinak než rozhodnutím autora (www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_field_eng.html). První a poslední listina v daném jazyce a prostředí je uvedena v tabulce:

Tabulka 2: Rozdělení listin podle období

	První latinsky	První norský	Poslední latinsky	Poslední norský
Papež	1096	–	10. 7. 1505	–
Král	cca. 1202	1207-1217	4. 6. 1523	18. 7. 1560
Biskup	1170-1190	12. 3. 1125	28. 6. 1524	23. 6. 1529
Církev	cca. 1225	cca. 1280	24. 2. 1525	3. 11. 1510
Ostatní	29. 7. 1225	cca. 1270	7. 5. 1499	14. 9. 1569
Soudy	–	cca. 1275	–	26. 11. 1569

5.1. Přejatá slova z církevní oblasti

(zdroj Simensen, 2002: 1161-1172, není-li uvedeno jinak)

Podle obecné představy je naprostá většina náboženských výrazů převzata z latiny. Tato představa je ovšem poněkud přehnaná. Mnoho výrazů týkajících se pohanských náboženských pojmů mohlo být beze změny použito v křesťanském smyslu. Šlo o výrazy základní typu Bůh (*gud*, staroseversky *goð*, původní neutrum se ovšem pod vlivem křesťanských představ změnilo na maskulinum. Schottmann, 2002: 406), duše (*sjel*), milost (*nåde*). U jiných došlo k posunu významu: *dygð* (dnes *dýd*) – původně *síla*, později *ctnost*, *offre* – původně přinášet bohům oběť, později platit poplatky církvi, *jul* – původně *oslava zimního slunovratu*, později *Vánoce*, *tro* (staroseversky *trúa*), původně *důvěřovat*, později *věřit v křesťanské náboženství*). I typicky křesťanský pojem *svatý* je severského původu, *hellig* (přinášející štěstí) bylo epiteton různých hrdinů a posvátných předmětů. Výraz převzatý z latinského *sanctus* se používal pouze v pevném spojení se jménem (sankt Olav), a to ne vždy. Časté byly doslovné překlady do domácího jazyka, zvláště u výrazů, které byly i

v latině opisné: Duch svatý – hellige ånd (*ånd* původně znamenalo dech). Písmo svaté – hellige skrift (výraz *skrift* je ovšem latinského původu, ale v době christianizace byl už vnímán jako domácí), slovo bible se začalo používat až po reformaci. Až do reformace také ve východoseverské oblasti neexistoval jednotný výraz pro svaté přijímání a byl vyjadřován různými obrazy: přijímat boží tělo (*guds legem*), přistoupit k Pánovu stolu (*Herrens bord*) a mnoha podobnými, v pozdně středověké dánštině také latinsky *sakrament*, v západoseverské oblasti byl výraz pro svaté přijímání, *húsl*, přesně převzat z anglosaštiny.

I u složenin se používaly kalky, doslovné překlady jednotlivých složek, například svědomí: latinsky *conscientia* (*con*, původně *cum -s*, spolu, *scientia* – vědění, vědomí), norský *sammvittighet* (*sam*, od *sammen* – spolu; *vittig*, od *vite* – vědět, *-het* – zpodstatňující přípona, původně, od 13. století, *samvitzka*). U některých pojmu se paralelně používal výraz převzatý z latiny ve vyšších kruzích a domácí výraz v lidové kultuře, například d'ábel v náboženské literatuře *djevel*, v lidových pověstech a později i ve funkci nadávky *fanden* (zřejmě fríského původu, etymologicky souvisí s výrazem *nepřítel*, norský *fiende*), peklo v literatuře *pine* podle latinského *poena* – trest, v lidové kultuře helvete (severský kalk podle anglického vzoru, základem je zřejmě také výraz „trest“). Ve východoseverské oblasti bylo zřejmě přejímání latinských výrazů častější, zatímco v západoseverské byly pod vlivem anglické a irské církve běžněji používány domácí výrazy. Příkladem může být termín *prorok*, východoseversky *profet*, západoseversky *spámaðr* (stejně jako *pohanský věštec*), později se ovšem termín *profet* prosadil i v západoseverské oblasti, zřejmě v době, kdy byly tyto oblasti včetně místní církve pod dánskou nadvládou.

Pokud byla v církevní oblasti slova přejímána, nejpoužívanější výrazy nepocházely přímo z latiny, ale z domácího jazyka sousedních národů. Tyto výrazy mohly být latinského původu a před přijetím do severského jazyka byly pouze pogermánštěny, například *prest* – kněz (do severských jazyků převzato prostřednictvím angličtiny, základem je latinský termín řeckého původu *presbyter*), *pave* – papež (převzato prostřednictvím staré saštiny, latinsky *papa*), nebo mohly být čistě germánského původu, například *døpe* – křtít, které bylo v různých variantách rozšířeno ve všech německy hovořících oblastech a pocházelo z gótského výrazu pro *ponořit*, což je doslovný překlad řeckého termínu *baptizein*, Gótové se s řeckou liturgií seznámili na Balkáně. Gótského původu je i název pro *hřích* – *synd*. Dále výraz pro kříž, *kors*, se do severských jazyků dostal prostřednictvím anglosaštiny a staré irštiny z latinského *crux*, přestože je existence původního severského výrazu velmi pravděpodobná.

Také výrazy, které byly považovány za čistě latinské, byly často pouze latinizované, jejich původ byl v řečtině, vzácněji v hebrejštině nebo aramejštině, případně v jiných jazycích středomořské oblasti. Řečtina je totiž jazykem, v němž byl sepsán Nový zákon, na církevních koncilech vedených v řečtině byla také vymezena dogmata katolické víry. Nejnázornějším příkladem je samotný výraz *kirke* – kostel nebo církev, který pochází z řeckého *kyrios* – pán, respektive jeho odvozeniny *kyriakov* – to, co patří pánu (v latinských textech je užíván čistě latinský výraz *ecclesia*, který se ovšem ujal pouze v románských jazycích a moderní řečtině). Do germánských jazyků tento řecký výraz pronikl zřejmě prostřednictvím diecézí v Lyonu a Trevíru, kde se dlouho používala řečtina jako bohoslužebný jazyk. Příkladem původně řeckého, později latinizovaného a nakonec germanizovaného slova je anděl: řecky *angeillos*, posel, latinsky *angelus*, norský *engel*.

Termínů původem řeckých, později polatinštěných a prostřednictvím církve rozšířených do moderních jazyků je velké množství, další známé příklady jsou: evangelium, martyr, apoštol – *apostel*, patriarcha – *patrierke*, biskup – *bisp*, arcibiskup – *erkebisp*, almužna – *almue* (z řeckého „elemosyné“, laskavost), katolický – *katolsk* (z řeckého výrazu pro *všeobecný*, ve smyslu církev pro veškeré lidstvo). Příkladem výrazu ze starověkého středomořského jazyka je bible, řecky kniha, podle názvu fénického města Byblos, což se ovšem začalo používat až po reformaci, jak je zmíněno výše. V latině od něj bylo odvozeno slovo *bibliotheca*, které severské jazyky převzaly. Hebrejščina a aramejščina nejvýrazněji ovlivnila vlastní jména (např. Johann, Simon, Maria), protože právě z těchto jazyků pochází jména většiny biblických postav, dále ustálené výrazy používané při bohoslužbě – *amen*, *hosana*, *aleluja*, hebrejský je také původ slova *páske* – *Velikonoce*.

5.2. Administrativní pojmy

(zdroj Skautrup, 1968: 102-111, není-li uvedeno jinak)

Oblast administrativy a školství byla v rukou církve stejně jako duchovní život a z jazykového hlediska je zřejmě ovlivněna latinou více než oblast čistě náboženská. Pro potřeby úředníků ve službách králů a klášterů byly nutné názvy pro předměty a situace, které se v domácích jazycích nevyskytovaly, protože samotné písmo bylo sice známo, ale přechod od runového písma k latině přinesl změny v psacích prostředcích. V samotné latině byly administrativní termíny na rozdíl od náboženských obvykle původní, protože právě státní správa byla oborem, v němž Římané vynikali nad Řeky a nepotřebovali od nich čerpat inspiraci.

Přestože římské právo je proslulé a ovlivnilo všechny evropské zákoníky, ve skandinávské terminologii je překvapivě málo výrazů latinského původu. V oblasti práva docházelo k soupeření mezi evropským právem, prosazovaným králem a církví, a tradičním právem, prosazovaným vlivnými rody a svobodnými sedláky. Přestože v praktickém uplatňování práva se prosadila centralizace, původní terminologie byla zachována nebo přejímána spíše z ostatních germánských jazyků, zejména ze středověké dolnoněmčiny. Z 994 lexikálních jednotek ve Skánském zákoníku (1174) jsou pouze tři procenta cizího původu, a to všechna asimilovaná, většinou jde o označení společenských funkcí (církevní hierarchie) a peněžních nebo časových jednotek (*mynter – mince, paskæ – Velikonoce*), ne specifických právních termínů (Skautrup, 1968, II, 1.285). Až v pozdním středověku byly převzaty výrazy *jurist (právník), advokat, fals, dekreta, kontrakt, legislativ, mandat, paragraf, statut*.

Mezi základními administrativními pojmy byly z latiny doslova převzaty názvy základních psacích pomůcek: pergamen (norsky *PELLA*, ve středověké latině *pergamenum*, název je však odvozen z místního jména *Pergamon*, podle města v Malé Asii, kde byl ve starověku vyráběn nejkvalitnější typ, v klasické latině byl pergamen označován *membrana*, což vstoupilo do moderních jazyků v jiném významu), pero (latinsky *penna*, norský *pen*), tabule (latinsky *tabula*, norský *tavle*), křída (latinsky *creta*, norský *kritt*), pečeť (latinsky *sigillum*, norský *segl*), později i papír (norsky *papir*, latinsky *papyrus* nebo *papyrum*, do latiny převzato z řečtiny, základem je staroegyptský název rostliny sloužící k jeho výrobě, možný je i přenos do evropských jazyků přímo z řečtiny, ve středověké latině bylo častější *charta* nebo *carta*), pouze název pro inkoust (*blekk*) a pro od něj odvozený *kalamář (blekkhus)* není latinského původu, pochází ze staré angličtiny. U výrazu *stil* došlo k posunu významu, latinský *stylus* označoval rydlo sloužící k psaní na voskovou tabulku. V samotném názvu této činnosti, *psát*, vytlačilo latinské slovo domácí: staroseversky *rita* (doslova *vyrývat*), latinsky *scribere*, v moderní norštině *skrive*. Pouze v moderní islandštině se oba výrazy, *skrifá* a *rita*, používají jako synonyma, *skrifá* je ovšem častější. Sloveso *číst* (norsky *lese*), je sice germánského původu, ale jeho původním významem bylo *sbírat*. Svého dnešního významu nabylo pod vlivem latinského slovesa *legere*, které znamenalo současně *sbírat* i *číst*.

Výraz pro *kancelář* (latinsky *cancellarium*), byl v moderních severských jazycích nahrazen výrazem převzatým z francouzštiny, *byrå* nebo *kontor*, ale termín *kansli* se zachoval ve švédštině. Pro její zaměstnance byl všeobecně používán název *skribent (pisař, participium presenta od slovesa scribere)* nebo *minister* (latinsky *služebník*). Výraz *sekret* vstoupil do

severských jazyků ve středověku ve významu *soukromá pečeť*, až v novověku začala být používána jeho odvozenina *sekretær* (*tajemník* i *sekretář* jako nábytek).

Křesťanství ovlivnilo i vnímání času a způsob datování, přestože změny byly do běžného používání uváděny velmi pomalu. U Germánů měl rok původně jen tři období, podzim byl zřejmě odlišen až pod římským vlivem, ale jeho severský název *høst* je germánského původu. Na Islandu je ovšem dodnes běžné rozlišovat pouze letní a zimní období. *Clocca* (*zvon*), výraz ze středověké latiny, byl převzat nejen ve svém původním významu, ale také jako hodiny obecně (*Kolik je hodin?* – norský: *Hva er klokka*, islandský: *Hvað er klukkan*). Menší jednotky *minuta*, norský *minutt*, a *vteřina*, *sekund* jsou také převzaty z latiny, přestože *minúta* se původně užívalo ve smyslu *maličkost*. V islandských pramenech ze čtrnáctého a patnáctého století je doložen z řečtiny pocházející výraz *atoma* nebo *atomr* ve významu *nejmenší jednotka času* (Simensen, 2002: 57).

Další časovou jednotkou jsou dny týdne, které jsou většinou kalky, přestože románský a germánský systém se nekryje zcela přesně. Sedmidenní týden je zřejmě semitského původu. V orientálním prostředí, odkud ho krátce po přelomu letopočtu převzal Řím, byly dny označovány podle jednotlivých planet, planety byly označovány podle božstev. Latinsky: *neděle* – *dies Solis* (*den Slunce*), v křesťanském období *dies Domini* (*den Páně*), *pondělí* – *dies Lunae* (*den Měsíce*), *úterý* – *dies Martis* (*den Marsu* nebo *Marta*, boha války), *středa* – *dies Mercurii* (*den Merkuru* neboli *Mercura*, boha obchodu), *čtvrtek* – *dies Iovis* (*den Jupiteru* neboli nejvyššího boha), *pátek* – *dies Veneris* (*den Venuše*, bohyně lásky), *sobota* – *dies Saturni* (*den Saturnu*) nebo *sabbatum*. Norský: *neděle* – *søndag* (*den Slunce*), *pondělí* – *mandag* (*den Měsíce*), *úterý* – *tirsdag* (*den Tira*), *středa* – *onsdag* (*den Odina*, nejvyššího boha), *čtvrtek* – *torsdag* (*den Tóra*, boha boje), *pátek* – *fredag* (*den Freyi*, bohyně lásky), *sobota* – *lørdag* (*den koupele* podle severského zvyku). Na Islandu byly odkazy na pohanská božstva odstraněny: *neděle* – *sunnudagur* (*den Slunce*), *pondělí* – *mánudagur* (*den Měsíce*), *úterý* – *þriðjudagur* (*třetí den týdne*), *středa* – *miðvikudagur* (*prostřední den týdne*), *čtvrtek* – *fimmtugur* (*pátý den týdne*), *pátek* – *föstudagur* (*postní den*), *sobota* – *laugardagur* (*den koupele*).

Názvy měsíců jsou ve všech severských jazycích (stejně jako ve všech evropských jazycích kromě češtiny, chorvatštiny a ukrajinštiny) převzaty přímo z latiny: *leden* – norský *januar* – latinsky *Ianuarus*, *únor* – *februar* – *Februarius*, *březen* – *mars* – *Martius*, *duben* – *april* – *Aprilis*, *květen* – *mai* – *Maius*, *červen* – *juni* – *Iunius*, *červenec* – *juli* – *Iulius*, *srpen* – *august* – *augustus*, *září* – *september* – *September*, *říjen* – *oktober* – *October*, *listopad* –

november – November, prosinec – desember – December. Latinský je i samotný výraz pro *datum*, norský *dato*, latinsky *datum*, samostatně používané participium perfekta slovesa *dare*, *dát*. Přesně převzatým výrazem je i *kalender (calender)*. Roku 1572 je v Dánsku zavedeno číslování dní v měsíci, do té doby bylo datum určováno podle vztahu k významnému dni, obvykle církevnímu svátku, například *trekongersdagen – 6. leden*. I po reformaci se používaly svátky významných světců k datování: *sanktolavsdagen, sankthansdagen*.

Ve školství je latinských termínů poměrně mnoho, počínaje samotným názvem *škola – skole*, z latinského *scola*. Původní latinský název pro žáka, *discipulus*, se v norské formě *dissipel* vymezil jako biblický výraz *Kristův učedník*, ale zachovala se jeho odvozenina *disiplin – disciplína*. I dnešní výraz *elev* pochází z latiny, dále *ferie – prázdniny* (latinsky *feriae – svátky*), *eksamen – zkouška*, *artium – maturita* (zkráceně *examen artium – zkouška z umění*), která je i produktivní: *maturant – artianer*, jeden z typů střední školy je nazýván řeckým výrazem *gymnas* (od slovesa *gymnazein – cvičit*, odtud také *gym – tělocvik a gymnastikk – gymnastika*). V období reformace byly do Skandinávie uvedeny univerzity a s nimi příslušná latinská terminologie: *univerzita – norský universitet, student* (participium presenta slovesa *studeo – snažit se*), *profesor, doktor* (původně i ve významu *lékař*), *rektor, prorektor, dekan, prodekan*. Na Islandu, kde byla univerzita založena až ve dvacátém století, v období purismu, je nazývána *háskoli – vysoká škola* (latinský výraz *skoli* ovšem nebylo možné nahradit). Převzaté z latiny jsou názvy většiny vyučovacích předmětů a vědeckých disciplín, jejich původ je ovšem často v řečtině: *matematikk, grammatikk, fysikk* (z řeckého *fysis – síla*), *biologi* (řecky *bios – život*), *historie, musikk* (latinsky *musica*, řecky *mousiké*, odvozeno od *Mousa*). Latinské jsou základní matematické termíny *plus* (latinsky *více*) a *minus* (*méně*), *trojúhelník – trekant* je kalk latinského *triangulum*. V jazykovědě je situace složitější, v době národního obrození byly vedle latinských termínů vytvořeny norské, obvykle kalky, které dnes převažují, ale paralelně se zejména v odborných textech používají i latinské názvy s upraveným pravopisem: *kjønn – genus, hankjønn – maskulin, intetkjønn – nøytrum*. Zásadně latinské jsou názvy mluvnických časů: *futurum, presens, preteritum, perfektum, pluskvamperfektum*, dále *sloveso – verb, souhláska – konsonant, samohláska – vokal*. Z literárních termínů je nejvýznamnější přejímkou *dikt – báseň* z latinského *dictum – výrok, satira* a samotná *litteratur – literatura* (*littera – písmeno*). Odbornější literární terminologie pochází téměř výhradně z řečtiny, včetně přípony *-isme*.

5.3. Biologické pojmy

(zdroj Skautrup, 1968: 84-89, není-li uvedeno jinak)

Za nejstarší přejímku je považováno *zeli* – norský *kål* – latinsky *caulis*, převzaté již ve starověku. Ve středověku bylo přejímáno mnoho názvů pro plodiny, jejichž pěstování zavedli mniši: *hruška* – *pære* – *pirum* jako plod a *pirus* jako strom, *fialka* – *viol* – *viola*, *kaštan* – *kastanje* – *castanea*, *květák* – dánský *kørvel* – norský *blomkål* (stejně jako v latině odvozenina od *zeli*, doslova složenina zeli a květ) – latinsky *cauliflorium*, *petržel* – *persille* – *petroselinum*, *rebarbora* – *rabarber* – *reubarbarum*, *růže* – *rose* – *rosa*, *topol* – *poppel* – *populus*, případně rostliny, které jsou zmiňovány v bibli: *isopi* – *yzop*, *mirra* – *myrrha*, *lilje* – *lilia*, *palme*, *vavřín* – *laurbær* – *laurus*, a pro koření a pochutiny dovážené z rozvojem obchodu: *fík* – *figen* – *figus*, *mandel* – *amygdala* (z řečtiny), *muskat*, *pepper* – převzato přímo z řeckého *pipari* díky obchodním cestám přes Rusko. U bylin se objevují i kalky: *hundetunge* – *cynoglossium* (řecky), *kokoška pastuší tobolka* – *hyrdetaske* – *bursa pastoris*, *oksetunge* – *buglossa* (latinské *bos*, *vůl* a řecké *glossa*, *jazyk*). Další názvy rostlin: *kalmas*, *komillabloma* – *heřmáněk*, *lavendel* – *levandule*, *laetikia* – *salát*, *libbestika* – *libeček*, *oliva*, *persica* – *broskev*, *rosmarin* – *rozmarýn*. Názvy převzaté v novověku, období 1600-1700, převážně prostřednictvím francouzštiny: *asperges* (z řečtiny), *cikorie*, *kartoffell* (dnes *poteter*), *konval*, *lupin*, *narcisse*, *pastinak*, *perikon*, *skorzoner* – *skořice*, *tulipan*, *tomat* (původně z mexického indiánského jazyka, do francouzštiny převzato prostřednictvím španělštiny). Biologická terminologie vytvořená v novověku metodou kalku: *bukkeblad* – *caprifolium* – *kozí list*, *jordrog* – *fumus terrae*, *klokke* – *campanula* – *zvonek*, *storkenad* – *geranium*, *ulvefod* – řecky *lykpodium* – *vlčinec*, doslova *vlčí noha*.

V novověku byla převzata mezinárodní lékařská terminologie, ale její velká část pochází z řečtiny. Názvy lékařských oborů zásadně pochází z řečtiny, ve složeninách se používá výraz *-logi*, z řeckého *logos* – *rozum*, proto musí být i první část složeniny řecká (*gynekologi*: řecky *gyné* – *žena* atd.). Zde je pod vlivem mezinárodní terminologie dodržena zásada, že části složeniny mají pocházet ze stejného jazyka, přestože severské jazyky v jiných případech neodmítají složeniny ze složek různého původu, viz např. *antistoff* – při častém využívání složenin by bylo obtížné se takovým kombinacím vyhnout. (Simensen, 2002: 511-513)

Nemocnice je ve všech severských jazycích označována domácím názvem, norský *sykehus*, přesto se zachovala stopa po latinském *hospitalium*. Od *hospitalium* byl odvozen termín *spitalsk*, dnes *spedalsk*, pro nemocného kožní chorobou, který je dnes užíván v přeneseném významu: *føle seg som spedalsk, forakte som spedalsk* – *cítit se jako prašivý, jednat s někým jako s prašivým, vyhýbat se někomu*. U medicíny ovšem vždy existuje velký rozdíl mezi odbornou a běžně užívanou terminologií, kromě výše zmíněných názvů jednotlivých oborů jsou latinské termíny omezeny na lékaře. I další běžné známé medicínské výrazy jsou spíše řecké než latinské: *allergi, antibiotika* (ale častěji kombinovaná složenina *antistoff*). Běžně známé latinské termíny jsou *vaksinasjon, prevensjon, infeksjon* – ale také domácí *smitt (nákaza)*. Zde můžeme zmínit, že islandská vláda na počátku dvacátého století podpořila vytvoření lékařského slovníku podle islandských jazykových zásad. Lékaři tehdy požadovali zachování mezinárodní, z latiny odvozené terminologie, později však slovník přijali. Islandskou jazykovou situaci je ale třeba považovat za výjimečnou – takové odmítání cizích výrazů se neopakuje nikde jinde ve Skandinávii (Ottoson, 2002: 2001)

6.1. Latinské přípony

(zdroj Faarlund, 1996: 102, není-li uvedeno jinak)

Slova původem latinská, zejména převzatá v pozdním středověku a později, si většinou zachovávají stopy původní přípony, podle které je lze snadno rozeznat, ale tyto přípony jsou jen zřídka produktivní a pouze ve výjimečných případech se spojují s původními germánskými výrazy. Typické přípony jsou: -al: *prinsipal*, -an (z latinské přípony -anus): *kurtisan* (dánsky *dvořan*), -ans (-antia, prostřednictvím německého -anz): *finans*, -ant (koncovka participia prézenta -ns, v genitivu -ntis): *prædikant (kazatel)*, -at (-atus): *advokat*, -ator (-ator): *prokurator (zástupce)*, -ats (-atio, prostřednictvím německého -atz): *konfirmats (biřmování)*, -ens (-entia, prostřednictvím německého -enz): *sentens*, -ent (-ens, koncovka participia prézenta): *skribent (písař)*, -es (-essus): *reces* (v pozdně středověké dánštině *rozhodnutí*), -et (-eta, -etum): *poete*, -i (-ia): *sakristi*, -in (-inus): *termin*, -ion, norský -sjon (-io, genitiv -ionis): *resignation*, -ist (-ista, francouzsky -iste): *evangelist*, -its (-itia, -itio, -itium, německy -iz, francouzsky -ice): *komposits*, -ment (-mentum): *argument*, -on (-o, genitiv -onis): *prison* (pozdě středověká dánština, vytlačeno domácím *fængsel*), -ium (-ium): *klenodium* (dnes častěji *klenodie*), -um (-um): *album*. U sloves koncovka -ere, švédsky -era:

invitere, reagere, vzácně produktivní: norské *hvitere* (bělit). (Simensen, 2002: 572). Řecké přípony jsou vzácné, nejčastější je *-isme* v názvech kulturních směrů.

6.2. Latinské a řecké předpony

Cizí předpony byly stejně jako přípony obvykle přejaty v pevném spojení s přebíraným výrazem, přesto je jejich produktivita větší než u přípon a častější je i jejich spojování se slovy germánského původu. Jsou to tyto: *a-* (řecká předpona vyjadřující zápor): *asymetri*, *anti-* (řecká předpona *proti*): *antibiotikum*, *antistoff* (*protilátka*), *bio-* (z řeckého *bios*, život): *biologi*, *de-* (latinská předpona *z-, od-*): *demontering* (zde je germánská přípona *-ing*), *dis-* (latinská předpona *di-* má obvykle význam *roz-*): *disharmoni*, *inter-* (latinská předpona *mezi*): *internasjonal*, *mega-* (z řeckého adjektiva *megalos*, velký): *megasalg*, *poly-* (řecká předpona *více-, mnoho-*): *polygami*, *pro-* (latinská předpona *pro-*): *proamerikansk*, *re-* (latinská předpona *pro znovu*): *reparere*, *super-* (latinsky *nad*, produktivní zejména v mluvené, nespisovné řeči): *supermakt* (*velmoc*). (Faarlund, 1997: 96)

6.3. Výjimky ve skloňování

(zdroje pro tuto kapitolu jsou učebnice gramatiky, pro norštinu Faarlund, 1997: 116-118; pro švédštinu Holme, 1994: 12-40; pro dánštinu Robin, 1995: 34-37 a Glyn-Jones, 1981: 35-42, není-li uvedeno jinak)

V norštině se středověké přejímky staly součástí domácího jazyka natolik, že jejich skloňování je zcela pravidelné, používá se tedy postpozitivní určitý člen *-en*, *-a*, *-et*, plurál tvořený morfémem *-r* nebo *-er* připojeným těsně ke slovu, v určitém tvaru plurálu morfém *-ene*. Například *kostel*: *en kirke – kirken – kirker – kirkene*. Původně zřejmě latinská, avšak do germánských jazyků dokonale adaptovaná přípona *-er* u maskulin vytvořila do jisté míry vlastní kategorii, zřejmě za účelem usnadnění výslovnosti, například *učitel*: *en lærer – læreren – lærere – lærerne*, a do této kategorie byla zařazena i maskulina neživotná ukončená na *-er*, například *svetr*: *en genser – genseren – gensere – genserne*. U neuter, kde morfém *-er* nemá sémantický význam, existují varianty: *číslo*: *et nummer – nummeret – numre – numrene*, ale *divadlo*: *et teater – teateret* nebo *teatret – teatre* nebo *teater – teatrene*. Komplikace nastávají u výrazů přejatých později a používaných většinou v odborných kruzích, které si zachovaly latinské koncovky *-us*, *-a* nebo *-um*. Přestože jsou tyto koncovky

zdánlivě nevhodné k připojování dalších koncovek, většina výrazů s koncovkou *-us* se skloňuje pravidelně, například *en kaktus – kaktusen – kaktuser – kaktusene*. Výjimku v plurálu, kde se vynechává koncovka *-us*, tvoří slova příliš dlouhá: *en dinosaurus – dinosaurusen – dinosaurer – dinosaurene*, dále slova končící koncovkou *-ius*: *en radius – radiusen – radier – radiene*, a několik dalších si v plurálu zachovává latinské skloňování, kde plurál koncovky *-us* zní *-i*: *en modus – modusen – modi – modiene* a *stimulus – stimulusen – stimuli – stimuliene*. Slova zakončená latinskou koncovkou *-a* se skloňují zcela pravidelně, přestože u nich často dochází k přechodu z původního feminina na maskulinum: *en villa – villaen – villaer – villaene*, přestože i zde existují varianty: *en kollega – kollegaen – kollegaer* nebo *kolleger – kollegaene* nebo *kollegene* (*collega* je ovšem i v latině maskulinum). U neuter ukončených koncovkou *-um* jsou používány varianty: skloňování pravidelné: *et punktum – punktumet – punktumer – punktumene*, skloňování latinské (kde neutra v plurálu zásadně končí koncovkou *-a*): *et faktum – faktumet – fakta – faktaene*, a skloňování, kde jsou přípustné obě varianty: *et visum – visumet – visumer* nebo *visa – visumene* nebo *visaene*. Neutra ukončená koncovkou *-ium* nebo *-eum* při skloňování ztrácí hlásky *-um*: *et studium – studiet – studier – studiene*, *et museum – museet – museem – museene*. U neuter jsou často užívány i určité tvary plurálu s koncovkou *-a*, například *de store musea, de gode teatra*, zde však jde spíše o použití variantní koncovky *-a* namísto *-ene*, nikoli o vliv latinského skloňování, přestože příklad latiny může posilovat tendenci k použití koncovky *-a*. Existuje i příklad přesného zachování při skloňování latinského neutra čtvrté deklinace, latinsky *-us*, plurál *-era*, *mluvnický rod*: *et genus – genuset – genera – generaene*.

Ve švédštině, která má na rozdíl od norštiny složitější systém tvoření plurálu, byla převzatá latinská slova zařazena do některé ze sedmi deklinací. Existuje však velký počet převzatých slov, která mohou být skloňována podle několika různých deklinací podle rozhodnutí mluvčího. Ve švédštině je také na rozdíl od norštiny větší počet převzatých výrazů, u kterých se zachovalo tvoření plurálu pomocí latinských koncovek.

Výrazy cizího původu ukončené na *-a* jsou obvykle, stejně jako domácí výrazy se stejnou koncovkou, zařazeny do první deklinace s koncovkou plurálu *-or*, tedy například: *villa – plurál villor, veranda – verandor*. Několik převzatých výrazů ukončených na *-a* však má plurální koncovku *-or* pouze jako variantu: *kollega – plurál kollegor* nebo *kolleger, prisma – prismor* nebo *prismer*. Další převzaté výrazy ukončené na *-a* jsou jednoznačně zařazeny do třetí deklinace s koncovkou plurálu *-er*: *historia* (nebo *histori*) – plurál *historier, musa – muser, materia – materier*. Do druhé deklinace s koncovkou plurálu *-ar* je zařazena většina

výpůjček zakončených na *-el*, nebo *-er*, například *artikel – artiklar, triangel – trianglar, minister – ministrar*. Dále do druhé deklinace patří výrazy ukončené latinskou koncovkou *-us*, například *kaktus – kaktusar*. Do třetí deklinace s koncovkou plurálu *-er* je zařazeno několik výrazů ukončených na *-el*, nebo *-er*: *regel – regler, fabel – fabler, floskel – floskler, skruppel – skrupler*. Dále několik dalších výrazů cizího původu: *konsul – konsuler, farao – faraoner, dekan – dekaner*. Čtvrtá deklinace s koncovkou plurálu *-r* obsahuje pouze několik převzatých výrazů ukončených na *-o*: *dynamo – dynamor, radio – radior*. Pátá deklinace s koncovkou plurálu *-n* a sedmá deklinace s koncovkou plurálu *-s* latinské přejímky neobsahují. Do šesté deklinace, kde se singulár a plurál shodují, patří převzatá slova *plenum, epos, tempus, tempel, exempel, kapitel*.

Při vytváření plurálu existuje největší počet variant u neuter zakončených na *-um*. Často je možné kromě švédské koncovky použít i původní latinskou koncovku pro plurál neutra, tedy *-a*. U šesté deklinace tedy existují varianty bez koncovky nebo s latinskou koncovkou: *visum – plurál visum nebo visa, faktum – faktum nebo fakta*, dále do této skupiny patří výrazy *serum, plenum, optimum, observandum, pensum, memorandum, signum, faktum, forum, datum, votum, kvantum, petitum, paktum, ultimatum*. Další výrazy ukončené na *-um* střídají latinskou koncovku *-a* se švédskou koncovkou třetí deklinace *-er*, například *medium – plurál medier nebo media*, dále *maskulinum, femininum, neutrum, passivum*. U některých neuter jsou používány dokonce tři varianty: koncovka třetí deklinace *-er*, skloňování podle šesté deklinace bez koncovky a latinská koncovka *-a*: *centrum – centrum/center/centra* nebo *monstrum/monster – monstrer/monstum/monster/monstra*.

Ve švédštině je ve větší míře než v norštině možné používat u převzatých slov původní latinské nebo řecké koncovky, přestože k tomu obvykle dochází jen ve vyšším akademickém stylu. Slova řeckého původu zakončených na *-on* je běžně používána varianta bez koncovky, naopak ve vyšším stylu původní koncovka *-a*: *lexikon – plurál lexikon nebo lexika, distikon – distikon nebo distika*. U slov latinského původu zakončených na *-en* je v plurálu používána původní latinská koncovka *-ina*. U sloves utrálních je její použití povinné: *examen – examina, tentamen – tentamina, diktamen – diktamina, gravamen – gravamina*. U neuter je běžnější varianta bez koncovky, zatímco použití koncovky *-ina* je znakem akademického stylu: *omen – běžně omen/omina, nomen – běžně nomen/nomina, pronomen – běžně pronomen/pronomina, specimen – běžně specimen/specimina, onus – běžně onus/onera*.

V dánštině se v současné době projevuje neobvyklá tendence. Autoři učebnic se snaží odstranit cizí koncovky plurálu a nahradit je dánskou koncovkou první deklinace *-r*, naopak

v médiích a v hovorovém jazyce se vytrvale udržují latinské koncovky plurálu. Latinský plurál je dnes povinný pouze u několika výrazů: *et faktum – fakta, et maximum – maxima, et genus – genera* nebo *genus, en musikus – musici*. Jinde je naopak povinné dánské skloňování: *et drama – dramaer, en kollega – kollegaer* nebo *kolleger, et tema – temaer*. Nejběžnější je ovšem střídání obou variant, kdy se za modernější a spisovnější považuje dánská koncovka, ale latinská koncovka je stejně častá, další alternativu vytváří nejednotnost ve zdvojení *-m* před koncovkou: *et referendum – referenda, referendumer* nebo *referendummer, et serum – sera, serumer, serummer*. Podobně jako v norštině, přestože v menší míře, může být latinská koncovka *-us, -um* vynechána při vytváření plurálu, například *et centrum – centrer, et kriterium – kriterier, et museum – museer, et territorium – territorier*. Čtyři výrazy s latinskou koncovkou *-ium* vytváří varianty v singuláru, ale v plurálu ne: *et kranium* nebo *kranie – kranier, et medium* nebo *medie – medier* (ve významu masová média lze použít i plurál *media*), *et ovarium* nebo *ovarie – ovarier, en/et spatium* nebo *spatie – spatier*, což lze nejpravděpodobněji vysvětlit asimilací singuláru podle plurálu. Koncovka *-ie* v singuláru je rozšířená i v mnoha dalších výrazech, ale pouze v hovorové řeči, například *et gymnasium* nebo *gymnasie, et akvarium* nebo *akvarie, et solarium* nebo *solarie*. Ve dvou výrazech s latinskou koncovkou *-en* se zachovala zajímavá varianta, kombinace dánského plurálu s koncovkou *-er* a původního latinského plurálu se změnou kmenové hlásky *-en* na *-ina*: *en eksamen – eksaminer* nebo *eksamener, en pronomen – pronominer* nebo *pronomina*.)

6.4. Vliv latiny na syntax

(zdroj prvního odstavce Simensen, 2002: 1161-1170)

K přenášení latinských obrátů do severských jazyků docházelo od chvíle, kdy začaly být z latiny překládány první texty. Zpočátku mohlo jít o pouhou neobratnost ze strany překladatele, později o vědomou snahu zachovat původní ráz náboženského textu. Ve středověku se takto na Islandu a v Norsku vyvinul nový literární styl, nazývaný dvorský, učený nebo ozdobný (court style, learned style, ornate style), pro který bylo typické právě časté používání cizích slov, konstrukce nepřírozené pro germánské jazyky a přehánění v prostředcích i obsahu. Již v období christianizace docházelo k časté substantivizaci adjektiv, většinou pomocí přípony *-leikr, stav* (přípona je severská, tendence k substantivizaci adjektiv je ovšem velmi silná právě v latině, kde se provádí bez přípony, pouze vynecháním substantiva). Většina takto vytvořených výrazů rychle zanikla, zachovalo se například švédské *karlek, láska*. Za základní znak oddělující dvorskou literaturu od ‚populární‘ je

považována hypotaktická stavba vět, na rozdíl od parataktické. V latině je velmi časté užívání participií, které se v germánských jazycích jeví jako nadužívání, vedle participia praesentis s koncovkou *-andi* bylo užíváno participium perfecti jako náhrada vedlejší věty. Byly napodobovány i celé participiální vazby, jako ablativ absolutní, který se při existenci pouze čtyř pádů změnil v dativ absolutní: *at lifandi dróttnigunni* – v originále pravděpodobně *regina vivente* – *když byla královna ještě naživu*. Vzácněji byly napodobovány vazby gerundivální: *þess er oss leitanda – querendum nobis est – musíme hledat* nebo byl po slovese vyjadřování namísto vedlejší věty použit akuzativ s infinitivem. Dalšími znaky latinského vlivu jsou nadužívání předložky *fyrir* ve významu *skrze* nebo *prostřednictvím* na místě latinské předložky *per*, používání adjektiv jako substantiv (v latině běžné zejména u neuter, která vyjadřují obecné pojmy: *bonum – dobro*, a u neuter plurálu: *aspera – překážky*, *bona – majetek*), používání skloňovaných zájmen, která nejsou nezbytně nutná, pro dosažení přesnějšího významu, reflexivní slovesné tvary s pasivním významem (severské reflexivní tvary mají běžně význam mediopasivní nebo reciproční. V latině jsou pasivní věty velmi časté, roli mohla hrát i latinská deponentní slovesa. Na stylistické úrovni jsou znaky dvorského stylu rétorické figury (metafory, paralely, ostré kontrasty), časté superlativy a atributivní adjektiva (snad pod vlivem klasických epitet. Jako příklad lze uvést neexistenci hodnotících adjektiv v rodových ságách a naopak jejich množství v kronice Saxona Grammatica. Dále je pro dvorský styl typický nepřirozený slovosled, přestože podle některých názorů (Ástad) latinský slovosled zasáhl hluboko do severských jazyků a z pod jeho vlivem začala být používána inverze, běžná v rodových ságách, například *satt mælis þú – verum dicis – pravdu říkáš*. Dvorský styl zůstal omezen převážně na náboženskou literaturu a zanikl s příchodem reformace, přestože hypotaxe, nepřirozený slovosled a časté užívání cizích slov a frází jsou nadále znaky odborného stylu.

Jedním z posledních autorů, u kterého se výrazně projevovaly prvky latinského stylu, byl Ludvig Holberg v 18. století. (zpracování Holbergova stylu podrobně podává Skautrup, 1963: 21-62). V jeho komedii Erasmus Montanus jde ovšem o úmyslnou parodii akademického stylu. Ve svých historických a morálně-filosofických spisech byl naopak sám autor nápadně závislý na latinské syntaxi. Žádný severský autor odborných textů se v dané době zcela neosvobodil od latinského vlivu, přestože proti konstrukcím formulovaným podle latiny varoval například Høysgaard v díle o dánské syntaxi z roku 1752. U Holberga jsou ovšem konstrukce ovlivněné latinou nejzřetelnější. Jako důvod je uváděna četba dánského historika Arilda Huitfeldta, který Holbergův styl výrazně ovlivnil, a to používáním mnoha

cizích slov, používáním tázacího zájmena *hvilken* jako vztažného, používáním akuzativu s infinitivem a adjektivy s koncovkou *-ligen*.

Jako příklady latinských konstrukcí u Holberga lze uvést: akuzativ s infinitivem (dokonce i v komediích): *han saae sig ingen Veg at kunne komme, gav da tilkiende sig dertil ikke at være uvillig, sagde sig at ville dø* nebo *saasom Autor vidner, det saledes at have været tilgaaet*. Po slovesech mínění nebo vyjadřování mohou následovat dva akuzativy: *declarede ham Konge, erklarede dem fri Republikuer*. Časté jsou participiální konstrukce s pomocí participia prézentu aktiva: *mig vidende, havende Anseelse, foregivende at, ej iagttagende* nebo *findende sig for svage at imodstaa den Romerske Magt, søgte om Hielp*. Napodobování gerundivních konstrukcí, například *Dette at forhindre marcherede de tvende Borgemestere a Gudstimesten blev (...) inført paa et fremed Sprog, til hvilket at besmykke ble foregived, at....* Tázací zájmena *hvilken* a *hvor* jsou používána jako vztažná zájmena, například: *En Edelmand kom engang udi et Verthus, hvor, da han havde spiset, og vilde gaa til Senes, hang hand sin Guld-Kiæde (...) paa Veggen*. nebo *hand lagde et Plaster over hans Hoved, hvilket da han (...) træckede af*. (Skautrup, 1963: 21-62)

6.5. Fráze odvozené z náboženské literatury

Peder Skautrup popisuje vliv překladu bible do dánštiny na dánský jazyk (Skautrup, 1968: 215-216). Konstatuje, že překlad Christiana Pedersena z roku 1550 obsahuje spíše germanismy než latinismy, což připisuje tomu, že celková atmosféra luterské reformace byla německá. Dále uvádí, že vliv biblického jazyka na dánštinu byl poměrně malý, protože bible se v Dánsku nestala rozšířenou lidovou knihou a většina obyvatel se nadále spokojila s poslechem při nedělní návštěvě kostela. Zde se ovšem kromě kázání nyní mohli seznámit se skutečným textem bible, který byl předčítán v národním jazyce namísto v latině. V dánštině se tedy ujalo zhruba tři sta frází převzatých z bible, z nichž minimálně šedesát procent pochází z textů předčítaných v neděli. Jeho závěry je možné vztáhnout i na další skandinávské jazyky s výhradou, že tento vliv byl ještě o něco slabší v norštině, kde byla bible dostupná pouze v dánském překladu, kde byla mělo obyvatelstvo menší možnost poslechu nedělních kázání vzhledem k rozptýlenému osídlení, kde vzhledem k nucené reformaci a dánským kněžím zřejmě klesal i zájem o návštěvu o kostela a kde bylo méně bohatých lidí schopných si bibli koupit. Ze Starého zákona například: *se gjennem fingrene med – dívat se skrz prsty, i den ellefte time – v hodině dvanácté, dø i synde – zemřít v hříchu, gråt og tenners gnidsel – pláč a*

skřípění zubů, samle gloende kul på sitt hode – sypat si popel na hlavu, en torn i øyet – trn v oku, veie sine ord på gulvakt – vážít slova, øye for øye og tann for tann – oko za oko a zub za zub, dále vazba typu kongenes kong – král králů, tato genitivní vazba v hebrejštině vyjadřuje superlativ, ovšem dánský překlad se jí někdy vyhýbá. Z Nového zákona například: bære sitt kors – nést svůj kříž, bygge (sitt hus) på sanden – stavět na písku, det faller skael fra øyne – šupiny spadly z očí, falle i god jord – padnout na úrodnou půdu for den rene er alting rent – čistému vše čisté, komme som en tyv i natten – přicházet v noci jako zloděj, lukket med syv segl – zamčeno sedmi pečetěmi, skille fårene fra bukkene – oddělit ovce od kozlů, vaske sine hender – umýt si nad něčím ruce, en profet blir ikke æret i sin fedreland – nikdo není doma prorokem, tidens tegn – znamení doby. Z jazykového hlediska největší význam biblických textů spočíval ve vytvoření stálých frází, které někdy obsahovaly starší slovní tvary.

7. Latinské výrazy přejaté prostřednictvím jiných jazyků

(zdroj Skautrup, 1968: 382-434, není-li uvedeno jinak)

Často je obtížné rozlišit, která slova přešla z latiny do severských jazyků přímo a která nepřímo prostřednictvím dalších jazyků. Výrazů přejatých zprostředkovaně je nepochybně mnohem více. Již ve starověku, kdy byly germánské národy v kontaktu s latinou jako s živým jazykem, byly latinské termíny zprostředkovány jinými germánskými kmeny, které sídlily v blízkosti hranice římské říše. Ve středověku byly zprostředkujícími jazyky především jazyky germánské (fríština, angličtina a dolní němčina), později jazyky románské, zejména francouzština a v menší míře italština, v dnešní době opět angličtina. Jak je uvedeno výše v kapitole 6.1., přejímání latinských výrazů zprostředkovaně bylo běžné i v těch obdobích a oborech, kde byla latina živým jazykem. To platilo zejména pro běžně užívané výrazy, zatímco u odborných výrazů bylo častější přímé převzetí. V církevní oblasti, která byla latinou ovlivněna nejsilněji, sice téměř všechny pojmy pocházejí z latiny, případně z řeckých výrazů před delší dobou převzatých do latiny, ale překvapivě málo základních církevních termínů bylo převzato přímo. Misionáři seznamující Seveřany se základy křesťanství považovali zřejmě za vhodnější a srozumitelnější použít výrazy, které již byly přizpůsobené germánské výslovnosti a skloňování a které někteří Skandinávci znali ze svých cest. Misionáři přicházeli do Skandinávie buď z německy mluvících oblastí nebo z Britských ostrovů. Vzhledem k příbuznosti germánských jazyků je obtížné rozlišit výrazy přejaté

prostřednictvím angličtiny a němčiny, respektive jednotlivých variant němčiny, ale celkově není pochyb o převážně nepřímém přijetí základních církevních pojmů, jako je například výraz *prest – kněz* (viz kapitola 5.1.). Jiná situace je pravděpodobně u cizích výrazů převzatých během středověku v oblasti školství, přírodovědy, medicíny a vědeckých termínů obecně. Latina byla vyučovacím jazykem na školách všech úrovní, kláštery byly v kontaktu se zahraničím, učebnice a odborná literatura byly psány pouze latinsky. Vzdělaní lidé nepovažovali za nutné odborné termíny přizpůsobovat, běžní obyvatelé neužívali vědecké výrazy. Když se odborný výraz rozšířil prostřednictvím klášterů a škol mezi širší vrstvy společnosti, byl přizpůsoben domácímu jazyku, ale až na severském území.

Po reformaci se rozšířila literatura v národních jazycích, do Skandinávie stále více přicházely kulturní a hospodářské podněty z ciziny. Pro nové pojmy byly obvykle přijímány jejich názvy z oblasti, odkud přišly do Skandinávie. Pojmy kulturní a technické byly ovšem ve všech evropských jazycích původně odvozeny z latiny. V románských jazycích jsou pak latinského původu i běžně užívaná slova. Od vrcholného středověku, a zejména po reformaci, jsou severské země pod silným vlivem dolní němčiny. Většina z velkého množství původně dolnoněmeckých slov je ovšem germánského původu, latinské jsou pouze některé obchodní termíny, které byly zřejmě zprostředkovány italštinou, nepřímé přejímání latinských výrazů se tedy omezilo. Období osvícenství je obdobím největšího nepřímého vlivu latiny, a to prostřednictvím francouzštiny současně s rozvojem přírodních věd a filosofie, a v menší míře prostřednictvím italštiny v oblasti umění, zejména hudby a architektury. V době osvícenského rozvoje vědy byly pro nové pojmy vytvářeny názvy z latinských nebo řeckých kořenů, a to i mezi vědci, kteří jinak publikovali ve svém mateřském jazyce nebo v tehdy nejrozšířenější francouzštině. Příkladem latinské terminologie převzaté skrze francouzštinu je také vojenský slovník: *armé, militær, general*. Dnešní doba je obdobím vlivu angličtiny, a i zde většina odborných termínů pochází většina původně z latiny, do angličtiny pronikly skrze francouzštinu. I v moderních severských jazycích jsou při vytváření neologismů jako složky využívány latinské výrazy, například *datamaskin*.

Závěr

Cílem práce bylo zjistit vliv latiny na severogermánské jazyky. Protože latina byla původně církevním jazykem, bylo pojednáno o postavení církve v jednotlivých severských státech. Bylo zjištěno, že postavení církve bylo nejsilnější v Dánsku, dále v Norsku, poté na Islandu a nejslabší ve Švédsku. S těmito předpoklady bylo porovnáno množství latinsky psané

literatury v jednotlivých zemích. Jisté souvislosti byly potvrzeny, přestože ne zcela přesvědčivě. Nejuznávanější latinsky psaná literatura byla skutečně vytvořena v Dánsku, na druhém místě v Norsku, na Islandu literatura v latinském jazyce téměř neexistovala, ve Švédsku bylo její množství vyšší než na Islandu, ale její prestiž je hodnocena nízko.

Zajímavé výsledky přinesl průzkum listin, přestože nemohl být proveden pro všechny státy. Pro Dánsko a Švédsko byly pro srovnání převzaty starší výzkumy, pro Norsko byl proveden vlastní výzkum. Bylo zjištěno, že v Dánsku a Švédsku docházelo k postupnému přechodu od latiny k národnímu jazyku, od čistě latinského písemnictví na počátku přes souběžné používání obou jazyků od 14. století, k opuštění latiny a výhradnímu používání národního jazyka v období reformace. Ve východoseverské oblasti je možné vedle změn v čase sledovat také šíření písemnictví v národním jazyce ve směru z východu na západ. Značnou roli v postupném opuštění latiny hrály královské úřady v období Kalmarské unie, přestože tato tendence nebyla nikdy podpořena oficiálně a dlouho byl respektován rozdíl mezi konzervativnějším západním Dánskem a ostatními oblastmi pod dánskou vládou.

Zatímco ve východoseverské oblasti je možné sledovat vývoj, v západoseverské oblasti, tedy v Norsku a na Islandu, bylo používání latiny v listinách sice méně běžné, ale naopak stálé. Na Islandu byla latina používána tak vzácně, převážně pro odbornou literaturu a vnitřní záležitosti klášterů, že v podstatě není možné mluvit o dvojjazyčném písemnictví. V Norsku písemnictví bylo dvojjazyčné, ale vztah obou jazyků byl jiný než ve východoseverské oblasti. Rozdělení listin na latinské a psané v národním jazyce bylo dáno jejich funkcí, nikoli dobou nebo místem vzniku. Od jedenáctého do šestnáctého století se oba jazyky používaly souběžně a jejich početní poměr se výrazně neměnil. Latina byla vyhrazena pro korespondenci se zahraničím, pro vyšší církevní úřady a pro kláštery. Naopak úřední listiny, soudní i soukromě-právní, byly psány zásadně v severské řeči. Jisté nepravidelnosti lze pozorovat pouze u klášterů, které pro stejný účel použily někdy latinu a někdy domácí jazyk, ale toto střídání je nepředvídatelné a spíše než jasnou tendenci odráží osobní rozhodnutí autora. V každém případě se ve východoseverské a západoseverské oblasti projevoval rozdílný přístup k latině. V Dánsku a ve Švédsku během středověku, stejně jako ve většině Evropy, byla latina zpočátku jediným jazykem pro písemné záznamy a její nahrazování probíhalo postupně. V Norsku a na Islandu byl národní jazyk od počátku považován za vhodný pro písemnictví, zatímco latina byla vždy vedlejší jazyk vyhrazený pro specifické účely. Tyto rozdíly mohou být způsobeny postavením církve ve společnosti, například spojení církve se státem v Dánsku vysvětluje, že latina je zde používána nejčastěji ze všech skandinávských zemí, spory mezi státem a církví v Norsku mohly přispět

k používání národního jazyka v úředních listinách a přetrvávání některých pohanských tradic na Islandu vedlo k nepatrnému množství latinských textů. Ale vliv církve se s používáním latiny nekryje zcela přesně, protože ve Švédsku byla církev slabší než v Norsku, naopak latina zde byla používána častěji.

Středověká latina přinesla do severogermánských jazyků mnoho převzatých výrazů, je však nutné upozornit, že počet latinských výrazů bývá přeceňován, protože latina je často sama převzala a její význam spočíval spíše ve zprostředkování, dále bývá podceňováno množství germánských výrazů v náboženské a odborné terminologii. Byl potvrzen vliv latiny i nad rámec slovních výpůjček, v gramatických vazbách, a to v dánských a islandských textech. Žádná z těchto gramatických vazeb se však neudržela trvale, přestože některé byly užívány až do osmnáctého století. Největší počet slov latinského původu nebyl převzat ve středověku, ale v novověku prostřednictvím moderních jazyků, zejména francouzštiny a angličtiny. Nebyla prokázána žádná souvislost mezi rozšířením latiny ve středověku a zapojením latinských výrazů do moderních severských jazyků. Převzaté termíny si totiž zachovaly původní latinský pravopis a skloňování nejvýrazněji ve švédštině, kde byl původní vliv latiny nejnižší.

Závěrem lze říci, že vliv latiny na severogermánské jazyky ve středověku přesahoval oblast přejatých slov, ale vliv latiny na syntax v novověku zanikl, s výjimkou nepravidelného skloňování některých slov latinského původu, nejvýrazněji ve švédštině. Z dnešního pohledu je tedy jediný příspěvek latiny skandinávským jazykům rozšíření odborné terminologie.

Literatura

- ALBECK, Gustav, BILLESKOV JANSEN, F. J. *Dansk litteraturhistorie 1*. Politikens forlag, 1967
- ALGULIN, Ingemar. *A history of Swedish literature*. Swedish institute, Uddervalla, 1989
- ALLAN, Robin, HOLMES, Philips, LUNDSKÆR-NIELSEN, Tom. *Danish, a comprehensive grammar*. London: Routledge, 1995.
- BEITO, Olav. *Nynorsk gramatik*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1970
- BRÉMSKÝ, Adam. *Činy biskupů hamburského kostela*. Praha: Nakladatelství ARGO, 2009.
- BUSCK, Steen, POULSEN, Henning. *Dějiny Dánska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- EKREM, Inger, MORTENSEN, Lars, FISCHER, Peter. *Historia Norwegie*. Museum Tusulanum Press, 2003
- FAARLUND, Jan Terje, LIE, Svein, VANNEBO, Kjell Ivar. *Norsk referansegrammatikk*. Universitetets forlaget, 1997
- GIMNES, Steinar. Nordic language history and legal history. In BUNDLE, Olav. *The Nordic languages*. London: De Gruyter, 2002. pp. 458-469
- GLYN JONES, W., GADE, Kirsten. *Danish: a grammar*. Kopenhagen: Gyldendal, 1981.
- GUSTAFSON, Alrik. *Dějiny švédské literatury*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998
- HAUGEN, Einar. *The Scandinavian languages: An interduction to their history*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1976.
- HOLM-OLSEN, Ludvig, BEYER, Edvard. *Norges litteratur historie 1*. Oslo: Cappelen, 1975
- HOLMES, Philips, HINCHLIFFE, Ian. *Swedish: A comprehensive grammar*. London: Routledge, 1994.
- HROCH, Miroslav, KADEČKOVÁ, Helena, BAKKE, Elizabeth. *Dějiny Norska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005.
- KADEČKOVÁ, Helena. *Dějiny severských literatur I: Středověk*. Praha: Univerzita Karlova, 1970.
- KADEČKOVÁ, Helena. *Dějiny Islandu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.
- KASPERSEN Søren, KVÆRNDRUP Sigurd, LÖNROTH Lars. *Dansk litteraturhistorie 1*. Gyldendal Boghandel, Kopenhagen, 1984.
- OTTOSSON, Kjartan. Language cultivation and language planning IV: Iceland. In Bandle, Olav. *The Nordic languages*. London: DeGruyter, 2005. pp. 1997-2006
- RINDAL, Magnus. The history of Old Nordic manuscripts II: Old Norwegian (incl. Faroese). In BUNDLE, Olav. *The Nordic languages*. London: De Gruyter, 2002. pp. 801-807

- RÜBEKEIL, Ludwig. Scandinavia in the light of ancient tradition. In BANDLE, Olav. *The Nordic languages*. London: DeGruyter, 2002. pp. 594-406
- SCARDIGLI, Piergiuseppe. Contact with non-Germanic languages. I: Relations to the West. In BANDLE, Olav. *The Nordic languages*. London: De Gruyter, 2002. pp. 572-582
- SCHOTTMANN, Hans. Nordic language history and religion/ecclesiastical history: Christianization. In BANDLE, Olav. *The Nordic languages*. London: DeGruyter, 2002. pp. 403-411
- SIMENSEN, Erik. Lexical development in the Late Middle Ages. In BANDLE, Olav. *The Nordic languages*. London: De Gruyter, 2002. pp. 1161-1170
- SIMENSEN, Erik. The Old Nordic lexicon 1100-1350. In BANDLE, Olav. *The Nordic languages*. London: De Gruyter, 2002. pp. 951-962
- SKAUTRUP, Peder. *Dansk språkhistorie*. Kopenhagen: Møllers Bogtrykkeri, 1968.
- SCHOTTMANN, Hans. Nordic language history and religion/ecclesiastical history II: Christianization. In BANDLE, Olav. *The Nordic languages*. London: De Gruyter, 2002. pp. 403-411
- TACITUS, Publius Cornelius. Germánie. In TACITUS, Publius Cornelius. *Z dějin císařského Říma*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1976.
- WOLTERS, Reinhard. *Římané v Germánii*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 2002.

Internetové zdroje:

- Diplomatarium Norvegicum: www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom-field_eng.html 28. 6. 2012
- www.nb.no/baser/runer/efunnlister.php 28. 6. 2012
- www.riksarkivet.se/sdhk 5.7. 2012
- Runenprojekt: www.runenprojekt.uni-kiel.de 28. 6. 2012

